

MANZUM SÖZLÜKLERDEN SÜBHA-İ SİBYÂN İLE KÜRTÇEDEKİ İLK MANZUM SÖZLÜK NÜBEHARA BIÇUKAN ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Mustafa ÖZTÜRK*

ÖZ

Klasik edebiyat eserleri arasında sayılan manzum sözlükler, çocuklara yabancı dil ve aruz öğretimi gibi alanlarda temel bilgilerin kazandırılması amacıyla yazılmış eserlerdir. Bu amaçla Arap, Fars, Türk ve Kürt klasik edebiyatlarında kaleme alınmış çok sayıda manzum sözlük bulunmaktadır. Türk Edebiyatındaki Sühba-i Sibyan ve Kürt Edebiyatındaki Nübehara Biçukan kendi alanlarında önemli kabul edilen iki manzum sözlüktür. Bu iki eserin ortak yönü, hedef kitlesi olan çocuklara Arapçayı öğretmek amacıyla yazılmış olmalarıdır.

Sühba-i Sibyan ve Nübehara Biçukan arasında birçok benzerlik ve farklılıklar tespit edilmektedir. Çocuklara Arapçanın temel kelime ve kurallarının öğretilmesi, dinî ve ahlâkî nitelikli tavsiye ve nasihatlerde bulunulması, eserde izlenen yöntem ve teknik, eserin hacmi ve öğretilmede öncelik verilen kelime kadroları bakımından karşılaştırmaya konu olabilecek unsurlar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manzum Sözlük, Sühba-i Sibyan, Nübehara Biçukan, Karşılaştırma, Çocuk Eğitimi.

ABSTRACT

"A Comparison of a Poetic Glossary Subha-i Sibyan and The First Kurdish Poetic Glossary Nubehara Biçukan"

Poetic glossaries, which are among classic works of literature, were written in order to teach basic information about foreign language and prosody to children. For this purpose, there are numerous poetic glossaries which were written in Arabic, Persian, Turkish and Kurdish classical literature. Sühba-i Sibyan in Turkish Literature and Nubehara Biçukan in Kurdish Literature are considered two important poetic glossaries in their fields. These two works have something in common. They were both written to teach Arabic to children.

There are many similarities and differences between Sühba-i Sibyan and Nubehara Biçukan with regard to providing religious and moral recommendation and advice, teaching methods and techniques, the volume of the two works and the vocabulary that is given a priority in teaching.

Key Words: Poetic Glossary, Sühba-i Sibyan, Nubehara Biçukan, Comparison, Child Education.

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü.
mustafaozturk@artuklu.edu.tr

GİRİŞ

Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser¹ olan sözlük, yazıldığı dönemde o toplumun neleri bildiğinin yanı sıra bilim, kültür ve sanatta hangi merhaleye ulaştığını, nelerle uğraştığını, hangi milletlerle irtibat hâlinde olduğunu ortaya koyması bakımından büyük öneme sahiptir.

Doğu milletlerinin dil ve edebiyatlarında bugüne kadar çok sayıda mensur sözlüğün yazıldığı bilinmektedir. Bu milletlerin edebiyatlarında yer tutan önemli bir sözlük türü de manzum sözlüklerdir. Edebiyat teorisi özelliği de taşıyan manzum sözlüklerde öğrenciler, edebiyat alanıyla ilgili ilk bilgileri, yabancı bir dile ait temel kelime hazinesini ve aruz bilgisi gibi temel altyapısını manzum sözlükler aracılığıyla öğrenmişlerdir. İşlevsel bir öğretim metodu veya materyali olarak değerlendirilen manzum sözlükler, sahip olduğu nitelikler ve hedeflediği kitle bağlamında hem klasik edebiyatın, hem de çocuk edebiyatının konuları arasında yer almaktadır. “... Bunlar, didaktik eserlerimiz içerisinde değerlendirilebileceği gibi sözlük bilimi için de önemli birer kaynak olarak zikredilmelidir. Manzum sözlüklerin önemli bir kısmı, bilhassa çocuklarımızın hem aruz eğitimine katkıda bulunmak hem de Arapça, Farsça kelimelerin karşılıklarını ezberlemelerini sağlamak maksadıyla kaleme alınmıştır. Pek çok manzum sözlüğün mukaddime kısmında *lugat ilminin* insanı zeki edeceğinden bahsedilmesi ve hatta müelliflerinin de, çocukluklarının en azından bir manzum sözlük ezberlediğini beyan etmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır.”²

Müslüman toplumların edebiyatlarında İslâm’ın etkisiyle ortaya çıkmış veya şekillenmiş birçok edebî tür bulunmaktadır. Manzum sözlükleri de bu türler arasında saymak gerekir. Sıbyan mektepleri, tekke, medrese ve dergâh gibi belli bir amaçla bir araya gelmiş ortamlarda ders kitabı olarak okutulmuş olan manzum sözlüklerin temelde Kur’ân-ı Kerim ayetleri ve hadis-i şeriflerin çocuklar tarafından ezberlenmesini kolaylaştırmak ve doğru okunmasını sağlamak amacıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. İslâmî bilimlerin ağırlıklı olarak nakle dayalı olması ve burada ezber olgusunun önemli rol oynaması, bilginin aynen korunmasını zarurî hâle getirmiş, böylece bilgiyi kolayca akılda tuttuğu için de manzum bir şekilde yazılan sözlüklerin tercih edildiğini söylemek mümkündür. “Sıbyan ve mübtedî tâbir edilen çocuklara ve tahsile yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli miktarda kelime ve bazı gramer kaidelerinin öğretilmesini temin eden, bunun yanında kültür, edebiyat ve aruz bilgileri de sunan manzum sözlükler, nazmın talebeye hoş ve cazip gelmesi, vezin üzere

¹ **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 1806.

² Atabey Kılıç, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyan-1 (İnceleme)”, **Turkish Studies**, S: 2, 2006, s. 83.

kolayca okunması ve tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmesi bakımından büyük alâka görmüştür. ...”³

Manzum sözlükler daha çok eğitim amaçlı olarak kaleme alındığından, bu eserlerde çok fazla sanat ve estetik kaygısı güdülmemiştir. Çoğu zaman kelimenin anlamını açıklamak için vezin zorlanır ve çoğu yerde de bu vezin tutmaz. Zaten çok ciddî ve bilimsel nitelik taşımadıkları için bu sözlükler için daha iyi anlaşılın diye şerh çalışmaları yapıldığı bilinmektedir. “Aslına bakılacak olursa hâlâ çoğu kaynakta varlığına dair tek bir satır bilgi bulunmayan manzum sözlükler, bilimsel anlamda ciddî ve doyurucu birer kaynak olmaktan uzaktır. Onları mensur sözlükler gibi değerlendirmek de âdil bir tavır olmayacaktır.”⁴

Manzum sözlüklerin belli başlı ortak biçimsel özellikleri bulunmaktadır. Genellikle *mesnevi* nazım şekliyle kaleme alınan manzum sözlüklerin giriş bölümünde genellikle *hamdele ve salvele* görevinde bir *mukaddime*, ardından da eserin yazılış sebebini anlatan *sebeb-i te'lif* mahiyetinde ikinci bir bölüm bulunur. Ayrıca sözlük bölümüne geçilmeden önce *naat* ve *münacaat* bölümlerine yer verildiği görülür. Sözlük kısmından sonra ise yine mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan bir *hâtîme* yazısı ile eser tamamlanmış olur. Sözlük bölümü genellikle kıta şeklinde düzenlenir. Kelimelerin açıklaması yapılmadan hemen önce, manzumenin hangi vezinle yazıldığı belirtilir ve daha sonra kelimelerin açıklamasına geçilir.

Manzum sözlükler hakkında bu şekildeki genel bilgiler verildikten sonra çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Türk ve Kürt edebiyatlarında manzum sözlük geleneği üzerinde ana hatlarıyla durulacak ve ardından Türk Edebiyatındaki Sübha-i Sıbyân ve Kürt Edebiyatındaki Nûbehara Biçûkan isimli manzum sözlükler çeşitli açılardan karşılaştırılacaktır.

1. TÜRK VE KÜRT EDEBİYATLARINDA MANZUM SÖZLÜK GELENEĞİ

Türklerin Şark-İslâm kültür dairesinde ortaya koyduğu Klasik Edebiyat geleneği, yüzyıllar içerisinde tekâmül göstererek müstesna bir edebiyat ekolü hâline gelmiştir. Sınırları Osmanlı Devletinin siyasî ve coğrafi nüfuz alanıyla da yakından ilgili olan bu edebiyat kapsamında sayısız edebî ürün ortaya konmuştur. Bu etki alanıyla paralel olarak, Osmanlı'nın hükmettiği alanda Türkçe dışındaki bir anadiline sahip çok sayıda sanatkârın Klasik Türk Edebiyatı çerçevesinde Türkçe ile eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu

³ Yusuf Öz, **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 5.

⁴ Atabey Kılıç, agm, s. 83.

gelenekte yer edinmiş sanatkârların önemli bir kısmının Anadolu sahasının dışından olması bu durumu yeteri kadar açıklar⁵.

Belirtilen bu durum, Osmanlı'nın önemli bir unsuru olan Kürtler için de söz konusudur. Şair tezkirelerini dikkate alarak Divan şairlerinin yüzyıllara göre dağılımına baktığımızda, Kürt mensubiyeti taşıyan birçok sanatkârın, sınırları kıtaları aşan bu ortak kültür havuzuna Türkçe eserler vererek katkıda bulunduğunu görüyoruz. Türklerle olan din birlikteliği ve Türkçe'nin hâkim dil olmasını da Kürtlerin bu katkısındaki âmir etkenler arasında saymak gerekir.

Belirtilen durum, Kürt Edebiyatının gelişimini sekteye uğratmış olsa da, bunun bazı istisnalarına o dönem Kürtçe ile eğitim veren bölge medreselerinde rastlamaktayız. Kürt medreselerindeki şeyh ve müderris gibi bir takım zevâtın Kürtçe ile ürettikleri divan ve mesnevi gibi edebi üretimler, nicelik bakımından yeterli görülme de, Klasik Kürt Edebiyatının sürekliliğini sağlaması bakımından önemlidir. Diğer türlerde olduğu gibi manzum sözlük türünün veriminde de bu durum geçerlidir. Türk Edebiyatındaki 60 civârındaki manzum sözlüğe karşılık Kürt Edebiyatında 8 adet manzum sözlüğün tespit edilebiliyor olmasını, yukarıda izah edilen durumun bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

1.1. Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Geleneği: Türk sözlükçülük geleneği Divân-ı Lügati't-Türk'le başlar. Bundan sonra gelişerek devam eden bu gelenek günümüze kadar epeyce çok malzemeye sahip olmuştur. Türklerdeki sözlükçülük geleneğinin başlamasında ve gelişmesinde daha çok din ve kültür değişimleri etkili olmuştur. Gerek başka dilleri öğrenmek ve gerekse başkalarına Türkçeyi öğretmek maksadıyla onlarca sözlük kaleme alınmıştır. Türk sözlükçülük geleneğinde sözlükler çoğunlukla iki dilli, bazen üç dillidir. Genelde Arapça ve Farsça kelime varlığına yönelik sözlükler yazılmıştır. Öbür diller için yazılan sözlükler ise 19. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlar.

Türk sözlükçülüğünde mensur sözlüklerden çok manzum sözlüklere rastlanmaktadır. Osmanlı sahası Türk manzum sözlüklerini incelediğimizde bunları amaç ve nitelikleri bakımından birkaç gruba ayırmak mümkündür. Sıbyan mekteplerinde çocuklara ezberletilmek üzere hazırlanan sözlüklerin amacı, çocuklara öğretilmek istenen dilin kelime hazinesini kolayca ezberletmektir. Sıbyan mekteplerini bitirerek bir üst seviyeye geçmiş çocuklar için kaleme alınan manzum sözlüklerde kelime sayısı biraz daha fazla olur ve daha zor kelimeler ezberletilmeye çalışılır. Nazire olarak yazılan veya bir başka sözlüğün içindeki anlaşılmayan kelimeleri açıklamak için te'lif edilen manzum sözlüklerde ise söz varlığı, sözlüğün amacına göre değişmektedir. Belirtilen bu manzum sözlükler içerisinde sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklara yabancı

⁵ Bkz. İsen, Mustafa; "Ötelerden Bir Ses "Divan Edebiyatına Bakışlar", **Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 64-75.

kelimeleri ezberletmek üzere yazılmış olanları en yaygın manzum sözlük türü olarak dikkat çekmektedir.

Türkçe manzum sözlükleri öğretmeyi hedefledikleri dil bakımından da sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. “İçerdikleri kelimeler bakımından Türk leksikolojisinin de önemli malzemelerinden olan ve sayıları elliyi geçen bu sözlükleri Klâsik Türk Edebiyatı açısından “Türkçe-Arapça”, “Türkçe-Farsça”, ve “Türkçe-Arapça-Farsça” olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür.”⁶

Tuhfe-i Hüsâm, Tuhfe-i Şahidî, Tuhfe-i Vehbî, Bahrü'l-Garâyib, Tuhfe-i Şemsî ve Tuhfe-i Remzî başlıca Türkçe-Farsça manzum sözlükler arasında yer almaktadır. Türkçe-Arapça manzum sözlükler arasında 10 civârında eser tespit edilmektedir. Bunlar arasında; Lugat-ı Ferišteoğlu, Nazmü'l-Le'âl, Cevâhirü'l-Kelimât, Lugat-ı İbn Kalender, Tuhfe-i Âsım, Mahmûdiyye, Nazm-ı Ferâid ve Sübha-i Sıbyân gibi eserleri sayabiliriz. Son olarak Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli manzum sözlükleri de belirtmek gerekir. Behâü'd-dîn ibn 'Abdurrahmân-ı Malkaravî tarafından 1424'te te'lif edilen U'cûbetü'l-garâyib fî nazmi'l-cevâhiri'l-'Acâyib, Anadolu sahasında yazılan ilk Arapça-Farsça-Türkçe sözlüktür. Genc-i Le'âl, Se Zebân, Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân, Nazm-ı Giridî, Hayrû'l-Lugat ve Manzume-i Keskin gibi eserler de bu grupta değerlendirilmektedir.⁷

Anadolu sahasında ilk manzum sözlük Hüsâm b. Hasan el-Konevî (öl. 1399)'nin Tuhfe-i Hüsâm adlı eseridir. Sözlük Arapça ve Farsça sözlüklerdeki anlaşılmayan kelimeleri izah etmektedir.⁸ İlk Arapça-Türkçe manzum sözlük ise Abdullatif İbn Melek'in XIII. yüzyıl sonlarına doğru yazmış olduğu Lugat-ı Ferišteoğlu'dur.⁹ Bunlardan başka XX. yüzyıla kadar Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe, Arapça-Farsça-Türkçe, Rumca-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Ermenice-Türkçe, Bulgarca-Türkçe, Almanca-Türkçe, Boşnakça-Türkçe yaklaşık elli beş manzum sözlük tespit edilmiştir.¹⁰

⁶ Atabey Kılıç, “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân”, **Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu**, 6-7 Mayıs 2005 Şanlıurfa, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, (Hzl. Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan) Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Şanlıurfa 2006, s. 186-189.

⁷ Atabey Kılıç, agb, s. 67-68.

⁸ Bkz. Kılıç, Atabey; **Mustafâ Bin 'Osman Keskin, Manzume-i Keskin**, Laçın Yayınları, Kayseri 2001.; Kılıç, Atabey; “Manzum Sözlüklerimizden “Manzume-i Keskin”, **Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar**, Laçın Yayınları, Kayseri 2001, s. 13-22.

⁹ Bkz. Muhtar, Cemal; **İki Kur'an Sözlüğü Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 30.

¹⁰ Bu sözlükler için bkz. Öz, Yusuf; **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.; İmamoğlu, Ahmet Hilmi; **Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidî'nin Sözlüğü**, Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993.; Akyürek, Ahmet Remzi; **Tuhfe-i Remzî**, (hzl. Ahmet Kartal), Akçağ Yayınları, Ankara 2003.; Yurtseven, Necmettin; **Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si**, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Sıbyan mekteplerinde uzun bir süre ders kitabı olarak okutulan Sühba-i Sıbyân, “Çocukların tespîhi” anlamına gelmektedir. 50-60 kadar yazma nüshası olması ve 1801-1900 yılları arasında en az 30 defa basılmış olması, eserin çok sevildiğini, yaygın olarak kullanıldığını gösterir. Sühba-i Sıbyân’ın hacmi, yazma nüshalarına göre değişmekle beraber 460 beyit civârındadır. Kimin tarafından te’lif edildiği bilinmeyen sözlüğün 1652/53 yılında tamamlandığı tespit edilmektedir.¹¹ “Sühba-i Sıbyân, Arapça-Türkçe sözlüklerin ilki ve manzum olması, bahirleri tanıtması, bazı Türkçe kelimeleri günümüze aktarması bakımından önemli bir yere sahiptir. Ancak şunu itiraf etmek gerekir ki, alfabetik sıraya göre yazılmaması, kendisinden kolayca istifade etmeye ciddi bir engeldir. ...¹²”

1.2. Kürt Edebiyatında Manzum Sözlük Geleneği: Kürt Edebiyatında da klasik bir nazım türü olarak manzum sözlüklerin yazıldığı görülmektedir. Kürt Edebiyatında yazılan bu manzum sözlükler, diğer şark milletleriyle olan müşterek bir kültürün ve geleneğin ürünü olarak, yazılış ilke ve amaçları bakımından diğerleriyle aşağı yukarı benzer özellik ve amaçlara sahiptir.

Kürt Edebiyatındaki manzum sözlük geleneğinin ilk ürünü Ahmed-i Hânî’nin kaleme aldığı **Nûbehara Biçûkan** adlı eserdir. Bu manzum sözlük aynı zamanda Kürtçenin ilk sözlüğü olma özelliğini de taşımaktadır. Bu durumda, Kürt dilindeki ilk sözlük çalışmasının bir manzum sözlükle başladığını söylemek mümkündür. 1683 yılında Arapça-Kürtçe iki dilli bir manzum sözlük olarak kaleme alınan Nûbehara Biçûkan, günümüz medreselerinde hâlâ ders kitabı olarak okutulmaktadır. Buradan hareketle Türk Edebiyatıyla kıyasladığımızda, manzum sözlük ile eğitimin hâlen devam ettirilmekte olan bir gelenek olduğunu belirtmek mümkündür. Nûbehara Biçûkan, kısa bir ön söz, 13 kıta ve 220 beyitten oluşmakta olup 1000 civârında Arapça kelimenin Kürtçe karşılığını içermektedir.

18. Yüzyılda Ahmed-i Hânî’nin talebesi olan İsmail Bazidî (1655-1710) tarafından kaleme alınan **Gülzâr**, Kürt Edebiyatının ikinci manzum sözlüğüdür. Bugüne kadar ele geçmeyen bu sözlüğün varlığından İslâm Ansiklopedisi’nin “Kürtler” maddesinde¹³ verilen bilgiler sayesinde haberdâr olmaktadır. Minorsky’nin burada belirttiğine göre; Ahmed-i Hânî’nin öğrencisi olan İsmail Bazidî tarafından Gülzâr isimli bir manzum sözlük kaleme alınmış ve bu kişiye ait bazı şiir ve gazellerin yanı sıra Kürtçe-Arapça-Farsça üç dilli bir manzum sözlük de bulunmaktadır.

¹¹ Bkz. Kılıç, Atabay; “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sübyân”, *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 20, 2006, s. 69.

¹² Tacettin Uzun, “Arapça-Türkçe Sözlüklerin Öncüsü Sayılan Sühba-i Sıbyan”, *Nüsha*, Yıl: II, S: 6, 2002, s. 99.

¹³ Vladimir Minorsky, “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 114.

1790 yılında Şêx Marûf Nodeyî (1753-1837) tarafından kaleme alınan Kürtçe-Arapça bir manzum sözlük olan **Luxatname-yi Ahmedî**, Kürtçenin Soranî lehçesiyle kaleme alınmıştır. **Mîrsadu'l-Etfal**¹⁴ veya başka bir ismiyle **Şahrahê Kûdekan** ise 1912'de Şêx Mihemed Kerbelayî tarafından kaleme alınan Kürtçe-Farsça iki dilli manzum bir sözlüktür. Buraya kadar belirtilen manzum sözlüklerin dışında Mamoste Mela Ebdulkerîm Muderris'in **Duruştayê Mirwarî**, Dilbikulê Cizirî'nin **Nûbihara Mezinan**, Ebdussettar Rêkanî'nin **Nûbehara Mizgefta Sîriyê** ve son olarak da Mela Mehmûd Tîruwayî'ye ait olan **Ferhenga Qur'anê** isimli manzum sözlükler Kürt Edebiyatındaki diğer manzum sözlüklerdendir¹⁵.

Yukarıda belirtilen sekiz manzum sözlüğün dışında sözlü bir Türkçe-Kürtçe manzum sözlüğün varlığından da bahsedilmektedir. Serhâd Kürtleri arasında Ramazan Pertev ve İranlı Kürtler arasında da Perwîz Cihanî'nin yaptıkları araştırma ve derleme çalışmalarında¹⁶ halk arasında sözlü olarak nakledilen ve yapı bakımından manzum sözlük geleneğine uyan bir sözlü halk ürününün var olduğu anlaşılmıştır. Aynı sözlü ürünün farklı iki varyantını derleyen bu iki araştırmacının verdikleri örnekler incelendiğinde sözlü tarzdaki bu manzum sözlüğün günlük yaşamda çokça ihtiyaç duyulabilecek bazı temel terim ve kavramların Türkçe karşılıklarını öğretmek amacıyla üretildiği görülmektedir. Son derece sâde bir üslûp ve söyleyişe sahip olan bu sözlü ürün şu şekildedir¹⁷:

1. Nasilsan tu çawa yî
Nêrdensen xelkê ku yî
2. Gel otir hele were rûnê
İsmin bûyir navê te bi xêrê
3. Gel gel were, git git here
Qapî der e, êşek ker e
4. Saman ka ye, ot giya ye
Qoyun mihî, okuz ga ye

¹⁴ Bkz. Pertev, Ramazan, **Ferhenga Kerbelayî**, Weşanên Nûbihar, İstanbul 2012.

Bkz. Aykaç, Seyfettin; **Mela Mehmûdê Tîrûwayî û Ferhenga Wî ya Menzûm (Metn û Lêkolîn)**, Zanîngeha Bîngolê Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Mastirê ya Neçapkirî, Bîngol 2016.

¹⁶ Bu Kürtçe manzum sözlük için bkz: Pertev, Ramazan; **Mîrsadu'l-Etfal (Şahrahê Kûdekan) Ferhenga Menzum a Kurdî-Farisî (Vekolîn-Text)**, Zanîngeha Mardin Artukluyê Enst. Zimanên Zindî yê li Tirkiyeyê, Teza Mastirê ya Neçapkirî, Mêrdîn 2012.; Pertev, Ramazan, **Kürt Çocuk Edebiyatı Ders Notları**, Mardin Artuklu Üniversitesi TYDE Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Mardin 2016.; JAHANÎ Perwîz, **Ferhenga Nûbehâr**, Weşanên Ferheng û Edeba Kurdî, Ormiye 1367, r. 18. vgz. Emîn Ebdulqadir, Hozan û Şanogerîya Zarokan di Edebî Kurdî da, Çapxana Hecî Haşim, Hewlêr, 2006, r. 31.

¹⁷ Çalışma boyunca verilen Kürtçe cümle veya kelimelerin yazımında Kürt-Latin alfabesinin yazım özellikleri uygulanacaktır. Kürtçenin Türkçeden farklı ses ve işaretlendirme özellikleri şu şekildedir: Kürtçe'deki "î-i" harfi Türkçe'deki "i-i" harfine, "î-t" Türkçe'deki "i-t" sesine, "û-û", Kürtçe'deki "U-u" sesine, "U-u" Türkçe'deki "ü-ü" sesiyle karşılanır. Yine Kürt harf sistemindeki "X-x" harfi Arapçadaki "ح ve غ" harflerine, "Q, q" harfi Arapçadaki "ق" harfine, "W-w" harfi Arapçadaki "و" harfine karşılık gelmektedir. Bunların dışında Kürtçe'deki "Ê-ê" harfi de Türkçe'de "e-i" arasında telaffuz edilen "kapalı e" sesiyle telaffuz edilir.

5. Qurût keşk e, tulûğ meşk e
Siçan mişk e, qurû hişk e
6. Yük bar e, îlan mar e
Ağac dar e, soyuğ sar e
7. Kêçî bizin e, arwad jin e
Adam mêr e, kısa kin e
8. Ben sen ez tu, kimdir kî ye
Oldî bûye, nedir çi ye¹⁸

2. SÛBHA-İ SİBYÂN İLE NÛBEHARA BİÇÛKAN'IN KARŞILAŞTIRILMASI¹⁹

Edebiyat bilimi açısından karşılaştırmanın ne olduğu ve hangi nitelikleri hâiz olduğu tartışılan bir konudur. Yavuz Bayram, karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının mutlaka iki farklı dile ve kültüre ait imgeler, konular, tipler, türler, eserler ya da şair/yazarlar üzerinde yapılması gerektiğini savunanların yanında; bu çalışmaların millî edebiyatların sınırları içerisinde yapılabileceğini savunanların da olduğunu dile getirmektedir²⁰. Gürsel Aytaç ise “karşılaştırma” kavramını edebiyat biliminin bir yöntemi olarak görür. Ona göre, ulusal edebiyatın bir eserinin aynı edebiyattan başka bir eserle karşılaştırılmasıdır.²¹ Bu konudaki görüşlerden hangisinin esas tutulması gerektiği uzun süre daha tartışılacak gibi görünmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, aynı edebiyat geleneği içerisinde iki farklı dille kaleme alınmış olan iki ayrı eserin karşılaştırması yapılırken Yavuz Bayram’ın belirttiği karşılaştırma tipi gerçekleştirilmiş olacaktır.

Belirtilen bu çerçevede Sûbha-i Sıbyân ve Nûbehara Biçûkan; muhteva dışı unsurlar, teknik özellikler ve muhtevayla ilgili birkaç özellik üzerinden karşılaştırılacak ve bir takım değerlendirmelere gidilecektir.

2.1. Muhteva Dışı Unsurlar: Bu başlıkta çalışmaya konu olan manzum sözlüklerin muhteva kapsamında değerlendirilemeyecek bazı özellikleri üzerinde durulacaktır. Eserlerin isimleri, müellif ve te’lif yerleri ve nerede

¹⁸ 1. Nasılsan, tü çawa yi, nersensin ise xelkê kü yi demektir. 2. Gel otrr hele were runê, İsmın buyir ise navê te bi xêr demektir. 3. Gel gel were, git ise here’dır. Kapı der, eşek ise ker’dır. 4. Saman ka, ot ise giya’dır. Koyun mih, öküz ise ga’dır. 5. Kurut keşk, tuluğ ise meşk’tir. Siçan fare, kuru ise hişk’tir. 6. Yük bar, ilan ise mar’dır. Ağaç dar, soyuğ ise sar’dır. 7. Keçi bızın, arwad ise jin’dır. Adam mêr, kısa ise kin’dır. 8. Ben ve sen ez tü, kimdir ise ki ye demektir. Oldi bu ye, nedir ise çi ye demektir.

¹⁹ Sûbha-i Sıbyân’ndan yapılan aktarımlarda Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi’nde 4026 arşiv numaralı yazma eser dikkate alınmış ayrıca, “Atabey Kılıç, *Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sûbha-i Sıbyân-2 (Metin)*, *Turkish Studies*, 2007, S: 2/1, s. 29-71.” isimli çalışmadan yararlanılmıştır. Nûbehara Biçûkan’dan yapılan aktarımlar ise “Ehmedê Xanê, *Nûbehara Biçûkan*, Petersburg Bilimler Akademisi, Alexander Jaba Koleksiyonu, No: 21.” şeklindeki el yazmasından gerçekleştirilmiştir.

²⁰ Yavuz Bayram, “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:16, Güz 2004, s. 16.

²¹ Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul 2003, s. 105.

okutulup hangi amaçla kaleme alındıkları gibi birçok unsur bu başlık kapsamında ele alınacaktır.

2.1.1. Eserlerin İsimleri: Çocuklar için yazılmış iki ayrı manzum sözlük olan Sübha-i Sıbyân ve Nûbehara Biçûkan'ın isimleri konusunda ilk dikkat çeken şey, ikisinin de isminde “çocuklar” anlamına gelen iki ayrı kelime olan “sıbyân” ve “biçukan” ifâdelerinin yer alıyor olmasıdır.

Bu iki eserden Nûbehara Biçûkan'ın isminin gerçekte ne olduğu konusunda tam bir ittifak sağlanabilmiş değildir. Bu görüş ayrılıkları, ismin sonunda yer alan “behar”ın bir mevsim olarak bildiğimiz “bahar” mı olduğu yoksa ürün ve mahsul anlamına gelen “bar” olup yanlışlıkla “behar” veya “bihar” şeklinde mi yazılıp telaffuz edildiği noktasında yaşanmaktadır.²² Buna benzer bir takım görüş ve değerlendirmeler sonucunda eserin isminin “Küçüklerin İlkbaharı/Yenibaharı” veya “Çocukların İlkbaharı/Yenibaharı” olduğu yönündeki değerlendirmelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Ahmed-i Hânî, yazmış olduğu eserine Nûbehara Biçûkan ismini verdiğini girişteki bir beyitte bizzat kendisi şu şekilde ifâde etmiştir:

Vêk êxistin Ehmedê Xanî
Nâvê Nûbehara Biçûkan danî
(B.7, vr.1b)

(Ahmed-i Hânî o kelimeleri bir araya toplayıp ismini “Nûbehara Biçûkan” olarak belirledi.)

Sübha-i Sıbyân'ın ismi konusunda durum, Nûbehara Biçûkan'daki kadar karmaşık ve içinden çıkılamayacak kadar sıkıntılı değildir. “Sübha (سبحة) kelimesi Arapçada, “Tesbih taneleri, tesbih denilen dizili boncuklar ve tesbih” anlamlarına gelir. Sıbyân (صبيان) da “çocuk” anlamındaki “Sabiyy (صبيّ)” in çoğuludur. Böylece Sübha-i sıbyân'ın anlamı “Çocukların tesbihi” olmaktadır.²³”

Sübha-i Sıbyân'da da, Nûbehara Biçûkan'daki gibi, eserin ismi girişteki sebab-i te'lif kısmında verilmiştir. Eser isminin verildiği beyit şu şekildedir:

Hayr ile şâyed sebab-i yâd ola
Sübhâ-i Sıbyân ona hem ad ola
(B.35, vr.74a)

2.1.2. Eserlerin Müellifleri ve Te'lif Tarihleri: Nûbehar'ın²⁴ hangi tarihte kimin tarafından te'lif edildiğine dâir yeterli ve kanıtlanabilir bilgilere eserdeki

²² Kadri Yıldırım, *Nûbehara Biçûkan*, Avesta Yayınları, İstanbul 2008, s. 39.

²³ Tacettin Uzun, agm, s. 96.

²⁴ Bu bölümden itibaren ifâdelerde külfete yol açmamak için konu edilen çalışmalardan “Sübha” ve “Nûbehar” olarak bahsedilecektir.

son ifâdelerde rastlamaktayız. Buna göre Nûbehar, 14 Rebûlevvel 1094 (m. 1682-83) tarihinde tamamlanmıştır²⁵:

Evrengehe dibêjît Xanî: Eger tu biîz'an î
Bifikre li kitêba sanî di cildê ewwel da
Ji cuz'ê 'aşir di wereqa çarê da
Ji sehîfa destê rastê di setra salis da
Ji kelîma sanî bigre tu herfa çarê
Ew e tarîxa Nûbeharê

(vr. 12a)

(Hânî şöyle diyor ki: Eğer iz'an sahibiyse, birinci ciltteki ikinci kitabı tasavvur et. [Burada] Onuncu cüzde dördüncü varağın sağ sayfasındaki altıncı satırın ikinci kelimesindeki üçüncü harfe git. İşte Nûbehar'ın tarihi odur.)

Sübha-i Sıbyân'ın kimin tarafından ne zaman te'lif edildiği konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Kaynaklarda bu konuda iddia düzeyinde bazı tespitler yer almaktadır. “Sübha-i Sıbyân'ın, ne telif edildiği zamana, ne de müellifinin kimliğine dair elimizde yeterli bilgi bulunmaktadır. Müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir; matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir. Bazı manzum sözlüklerde gördüğümüzün aksine Sübha-i Sıbyân'ın metin kısmında müellif kendisi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.”²⁶

Sübha'nın hangi tarihte te'lif edildiğine dâir elde kesin bir veri bulunmasa da, eserin sebep-i te'lif kısmı bu konuda yaklaşık bir ipucu vermektedir. Eserde yer alan,

Geldi bu mir'ât-ı dile münceî
Tâ ana târîh ola nazm-ı celî
(B.37, vr.74b)

şeklindeki beyit, eserin 1063 (m. 1652-53) yıllarında yazıldığına işâret etmektedir.²⁷ Bu tarih doğru kabul edildiğinde, her iki eserin de 17. yüzyılda kaleme alındığı sonucuna ulaşılır.

2.1.3. Alanında İlk Olma Özelliği: Nûbehar'ın, Kürt dili ve edebiyatı bağlamında hem ilk sözlük, hem ilk Arapça-Kürtçe manzum sözlük ve dolayısıyla da ilk manzum sözlük çalışması olduğu daha önce belirtilmişti. Türk dili ve edebiyatındaki ilk Arapça-Türkçe manzum sözlüğün 1392'de kaleme

²⁵ Kadri Yıldırım, age, s. 326.

²⁶ Atabey Kılıç, agm, s. 86.

²⁷ Bkz. Atabey Kılıç, agm, s. 87.

alınan Ferišteoğlu Lugatı olması hasebiyle, Nûbehar ve Sübha arasında, alanında ilk olma özelliği bağlamında farklılık olduğu söylenebilir.

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki, her iki eser de birer 17. yüzyıl ürünü olmalarına rağmen Nûbehar, Kürt Edebiyatının ilk sözlüğüdür. Bu açıdan bakıldığında, ilk olma vasfı bakımından Nûbehar'la yukarıda bahsedilen Ferišteoğlu Lugatı arasındaki yaklaşık üç asırlık farkı vurgulamak gerekir. Bu durumda aynı asırda kaleme alınmalarına rağmen Sübha'nın Nûbehar'a göre, manzum sözlük geleneği anlamında üç asırlık bir birikim ve arka plan tecrübesinin üzerine inşâ edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Nûbehar'ın Kürt Edebiyatındaki ilklik vasfının ona ayrı bir değer kattığında şüphe yoktur. Bunun yanında, eserin bütün Doğu edebiyatları içinde üretilen manzum sözlükler karşısındaki durumu bundan farklıdır. "... Osmanlılar döneminde Doğu dilleri ile ilk manzum sözlük çalışmaları Xanî'den sonra da devam etmiştir. Bu bakımdan Xanî ve "Nûbehar" bu sürecin ortalarında bir yerde durmaktadır.²⁸

2.1.4. Okutuldukları Yerler ve Yazılış Amaçları: Her iki eserin de ana hedef kitlesi, küçük yaşlarda eğitim hayatına başlayan çocuklardır. Bu iki eser, içinde yazıldıkları toplumun şartlarına bağlı olarak o dönemde çocuklara eğitim veren birbirinden farklı tip ve özellikteki eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuşlardır. "Anlaşıldığı kadarıyla Sübha-i Sıbyân, sıbyan mekteplerinde okuyan öğrencilerin Arapça kelimelerin Türkçe karşılığını kolay ve zevkli bir şekilde öğrenmelerini sağlayan, öğretici ve ezberlenmesi kolay bir okul sözlüğü olması sebebiyle bir hayli ilgi çekmiş ve çok okunmuştur."²⁹

Sıbyan mektepleri veya o dönemde halk arasındaki yaygın tâbiriyle Taş Mekteplerde okutulan Sübha'ya mukabil Nûbehar, 17. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar gelen süreçte Kürt medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Osmanlı devrindeki Kürt medreseleri, resmî medrese sistemine alternatif eğitim kurumları olarak kabul görmekteydi. "Gerek müfredatları, gerek işleyiş biçimleri itibarıyla bu medreselerin Osmanlı'daki genel yapıyla paralellik arz ettiği bir vakıdır."³⁰

Sübha ve Nûbehar'ın birbirinden farklı yazılış gerekçeleri bulunmaktadır. "Bu tür sözlüklerin mesnevi nazım şekliyle yazılan giriş kısımlarında tıpkı klâsik bir eser tertibinde olduğu gibi besmele, hamdele ve salveleden sonra, sebab-i telifin anlatıldığı bir bölüm de yer alır."³¹ Sübha'da eserin yazılış amacı *Sebeb-i Nazm-ı Kitâb*³² başlığı altında 26 beyitlik bir bölümle izâh edilmiştir. Müellif bu

²⁸ Kadri Yıldırım, age, s. 119.

²⁹ Atabey Kılıç, agm, s. 86.

³⁰ Davut Işıkoğan, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim: Mardin Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53:2, 2012, s. 45.

³¹ Zehra Gümüş, "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri", *Turkish Studies*, S: 2/4, 2007, s. 425.

³² vr. 2b-3b

bölümde sözlük yazmanın çok önemli bir iş olduğunu, bunun için işin ehli olan kimselerin pek çok manzum sözlük yazdıklarını, hangi çocuk bu sözlükleri okursa bundan fayda sağlayarak kelime ve vezin bilgisini geliştireceği gibi düşüncelere yer vererek manzum sözlüklerin önem ve mahiyetine değinmiştir. Manzum olarak belirtilen bu düşüncelerden sonra gelen;

Lâkin onun ekserinin ma'nîsi
Olmakla terceme-i Fârisî
Fehmedemez onu bu ehl-i diyâr
Ola husûsân okuyanlar sığâr
(B.22-23, vr.3a)

şeklindeki iki beyitle Müellif, eserinin asıl yazılış amacını ortaya koymaktadır. Burdan anlaşıldığı kadarıyla Sübha müellifi, o güne kadar yazılan manzum sözlüklerin genellikle Farsça'dan tercüme olması ve bazı pedagojik yanlışlıklar içermesi nedeniyle okuyanların, özellikle de çocukların, bunu anlamakta güçlük çektiklerinden ve bunların faydalı olmadıklarından yakınmaktadır. Müellifin, böyle bir iddia veya gerekçeyle, eserini sıbyan mekteplerinde eğitim gören çocuklar için yazdığı sonucu ortaya çıkmış olur. Nûbehar'ın 7-14 arasındaki beyitleri, her ne kadar belirtilmemişse de, sebep-i te'lif niteliği taşımaktadır. Bu bölümde yer alan,

Ne ji bo sahibrewacan
Belkî ji bo biçukê Kurmancan
(B.8, vr.1b)

(Revaç sahibi, seçkin kimseler için değil, belki Kürmanc [Kürt] çocukları için [hazırladı.]

şeklindeki beyit, eserin yazılmasındaki amacı veya eserin hedef kitlesini açıkça ortaya koymaktadır. Bu beytin devamındaki beyitlerde Ahmed-i Hânî; bu karalamalar, o melek yaratılışlı çocuklar Kur'an-ı Kerim'i hatmettiklerinde orada okuduklarını anlamakta zorluk çekmesinler diye yazıldı, ta ki okuyup anladıkları zaman bizi de iyilikle ve Fatıha ile yâd etsinler.³³ şeklindeki düşüncelerini ortaya koyarak eserin yazılış amacını daha net ifâdelerle dile getirmiştir

Bu değerlendirmelerden sonra Sübha ve Nûbehar'ın, hedef kitleleri aynı olsa bile, yazılış amaçlarının farklı gerekçelere dayandırıldığını söylemek mümkündür. Sübha'da daha önce yazılmış olan manzum sözlüklerin yetersizliğine göndermede bulunulmuş ve dolaylı olarak bu yetersizliğin telafi edileceği iddiasında bulunulmuştur. Nûbehar'da ise Kürmanc çocuklarının

³³ Kadri Yıldırım, age, s. 158-163.

Kur'ân'daki mana ve mefhumları daha iyi anlamalarını sağlama amacının güdüldüğü açıkça belirtilmiştir.

2.1.5. Giriş Kısmı ve Besmele İle Başlama: Sübha'ya “Bismill'âhi'r-rahmani'r-rahîm” şeklindeki bir alt başlığın ardından 3 beyitlik bir Besmele, 5 beyitlik bir Hamdele ve 8 beyitlik bir Salvele ile giriş yapılmıştır. Nûbehar'da ise, bu üç bölümün gayet kısa tutulduğu görülmektedir. Esere, tek beyitten oluşan Besmele, 2 beyitten oluşan Hamdele ve yine 2 beyitlik bir Salvele ile giriş yapıldığı görülmektedir. Eserlerin giriş kısımları değerlendirildiğinde, Sübha'nın daha derli toplu bir başlangıca sahip olduğu savunulabilir.

Klasik edebiyat ürünlerinde, özellikle de mesnevi tarzı eserlerde, Besmele ile ilgili beyit ve bölümlere yer vermek, Hz. Peygamber'in hayırlı işlere besmeleyle başlanmasını tavsiye eden hadisleri sebebiyle, âdetâ gelenek hâline gelmiştir. Sübha ve Nûbehar'da da söz konusu geleneğe uyulmuş ve eserlere Besmele ile başlangıç yapılmıştır.

Eserlerin Besmele kısımları değerlendirildiğinde; Sübha'nın daha tafsilatlı ifâdeler kullanarak amaca ulaşmak için öncelikle Allâh'ın adının zikredilmesi gerektiği, işlerin tamama ermesi için kelamın özünde O'nun adının olmasının şart olduğu ve lügat ehlinin de onun adını anarak işe başladığı gibi düşüncelerin paylaşıldığı görülür:

Nâm-ı Hudâ zikr idelim ibtidâ
Menzîl-i maksûda O'dur reh-nümâ
Nâm-ı Hudâ olsa esâs-ı kelâm
Ana binâ'en n'ola olsa temâm
Nâm-ı Hudâ cân u dili şâd ider
Cümle lugât ehli anı yâd ider
(B.1-3, vr.72b)

Nûbehar'da ise Besmele kısmı son derece kısa tutularak bir mısradaki besmele, diğer mısradaki da, ilmî bir işe başlamanın verdiği duyguyla Allâh'ın Alîm sıfatına vurgu yapılmıştır:

Bismill'âhi'r-rehmani'r-rehîm
Mebdeê her 'ilmekî navê 'Elîm
(B.1, vr.1b)

(Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adıyla. Her bir ilmin başlangıcı [O'nun] Alîm ismi ile dir.)

2.1.6. Hacim ve Uygulanan Bahirler: Nûbehar, Giriş bölümünün haricinde kıta adı verilen 13 bölümden oluşmaktadır. Eserin toplam beyit sayısı ise 217 olarak hesaplanmaktadır. Nûbehar'ın sözlük kısmı, giriş kısmı dışındaki yaklaşık 185 beyitlik bir bölümdür. *Hânî 13 bölümde (kıta) aruzun toplam 19*

“bahir”inden Kürt şiirine uygun olan yedi tanesini kullanmıştır. “... Kürt şiirine en çok uygun olan bahir “Recez”dir. Ondan sonra sırasıyla “hezec”, ve “remel” gelir. Bunlardan da sonra yine sırayla “mudari”, “besît”, seri”, “remel” ve “muteqarib” gelmektedir.³⁴” Nûbehar’daki en az beyitli kıta, 73 kelime ve 7 beyitle 5. Kıtadır. 13. Kıta ise 491 kelime ve 48 beyitten oluşan en hacimli bölümdür.

453 beyitten oluşan elimizdeki Sübha-i Sıbyan nüshasının sözlük kısmı 420 beyit civârındadır. Hangi açıdan bakarsak bakalım hacim yönünden Nûbehar’ın iki katı durumunda olan Sübha’da toplam 48 bahir yer almaktadır. “Bahirler aa, xa, xa, xa şeklinde kafiyelenecek şekilde yani, gazel veya kaside nazım şeklinde oluşturulmuştur. Bahirlerin beyit sayıları 5 ile 18 arasında değişmektedir. 35. bahir 18, 42. bahir 17 beyit ile en fazla hacme sahip bahirler olarak dikkat çekmektedir. Ancak bahirlerin en çok 5 beyit ile yazılanlardan oluştuğunu da eklememizde fayda bulunmaktadır. 12 bahir 5 beyit, 9 bahir 7 beyitten oluşmaktadır. Bahirlerde verilen kelime sayıları da değişiklikler arz etmektedir. 35 kelime ile, 5 beyitten oluşan 12. bahir en az, 135 kelime ile de 17 beyitten oluşan 42. bahir en çok hacme sahiptir. Diğerlerindeki Arapça, Türkçe kelimelerin sayısı 50-100 arasında değişmektedir.”³⁵

Sübha’da her kıta veya bahrin en son beytinde kıtanın vezni ve kimi yerlerde bunun yanında kıtanın bahri de verilmektedir. Bununla beraber, bu son beytin genelde tek mısrasında ya nasihat babından bir vecize verilmekte veya orada kullanılan vezin ile ilgili teşvik mahiyetindeki bir özellik belirtilmektedir:

Fe’îlâtün mefâ’ilün fe’îlât
Bu ne bahr-ı hafîdîr hele bak
(B.181, vr.84b)

Ne mâl iledir ne sâl iledir begim ululuk kemâl iledir
Müfâ’âletün müfâ’âletün ne vâfir olur bu bahr-ı revân
(B.197, vr.85b)

Ele aldığımız bu iki manzum sözlükte vezin ve bahir isimlerinin nerede verildiği de dikkat çekmektedir. Sübha’da her kıtanın sonunda bir beyit verilerek o kıtanın bahir ve vezni belirtilmiştir:

Fâ’îlâtün fâ’îlâtün fâ’îlün bahr-ı remel
Vezni budur bu lugâtı ezber it kıl yâdigâr
(B.135, vr.81a)

³⁴ Kadri Yıldırım, age, s. 125. / Burada şu hususa da değinmek gerekir ki, Helima Ebdula yaptığı çalışmada Klasik Kürt şiirinde en çok kullanılan aruz kalıplarını kullanım oranlarını sırasına göre şu şekilde tespit etmektedir: Hezec, remel, muzari, recez, hafif, müctes, mütekarib, basit, seri, kamil, medid ve tewil. Bu Çalışma için bkz. Ebdula, Helima Xürşid; **Berawirdeyeka Kêşenasî Di Navbera Erûza Kurdî û Farisî**, Hewlêr 2010, r. 242-267.

³⁵ Atabey Kılıç, agm, s. 94.

Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün
Makbûz-ı hezec bu bahra dirler
(B.313, vr.93a)

Nûbehar'da ise kıtaların vezin ve bahirlerinin verildikleri yerlerde Sübha'ya göre belli bir farklılık söz konusudur. Sübha'da bu işlem kıtanın son beytinde gerçekleşirken, Nûbehar'da her kıtada öncelikle vecize niteliğinde bir beyit verilmekte, ardından gelen ikinci beyitte de o kıtanın vezin ve bahrinin ismi belirtilmektedir. Nûbehar'da kıtaların her birinde ilk beyitlerin vecize, ikinci beyitlerin de vezin ve bahir beyti olarak tasarlanması, gazel tarzında kafiyeleşmiş olan 2-12 arasındaki bütün kıtalarda gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bu durumu şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

'Arifê ku bi qencyê me'rûfi bit
Dê helîm û sabir û mewqûfi bit
(B.45, vr.3b)

(İyilikle tanınmış olan bir kimse; yumuşak huylu, sabırlı ve [Allâh'a] bağlı olur.)

Fâ'ilâtün fâ'ilatün fâ'ilat
Wezin ev e hîna remel mehzûfi bit
(B.46, vr.3b)

(Vezin Fâ'ilâtün Fâ'ilatün Fâ'ilat olduğunda, bahir remel olarak hazf olunur.)

Diğer bir örneği de şu şekilde vermek mümkündür:

Herçî ku ji dinyayê beridaşte damen bû
Bê şubhe di nîv 'amê evraşîte gerden bû
(B.121, vr.8a)

(Şüphesiz, her kim dünyadan elini eteğini çektiyse, halk arasında başı yükselmiş oldu.)

Mef'ûlü mefâ'ilun mef'ûlü mefâ'ilun
Wezna hezeca exreb evrengê musemmen bû
(B.122, vr.155)

(Hezecin ahrep vezni şu şekilde "müsemmen" oldu: Mef'ûlü Mefâ'ilun Mef'ûlü Mefâ'ilun.)

2.1.7. Başlıklandırma: Eserlerde yer alan bahirlerin başlıklandırılması konusunda her iki eserde de benzer biçimde bir tasarrufta bulunulmuştur. Sübha'da eserin giriş kısmındaki sebep-i te'lif ve münâcât kısımlarının Farsça ile başlıklandırılması bu eseri bu konuda Nûbehar'dan ayırmaktadır. Zira her iki eserde de başlıklar Arapça olarak kaydedilmiştir. Sübha'daki bahsettiğimiz iki bölüm Farsça olarak, *Der-Beyân-ı Sebeb-i Nazm-ı Kitâb (vr.73b)* ve *Der-Beyân-ı Münâcât (vr.75a)* şeklinde başlıklandırılmıştır.

Hem Sübha hem de Nûbehar'da, kullanılan bütün bahirlerin ismi, ilgili kıtanın başında başlık olarak verilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Sübha-i Sıbyân: El-Bahrü'l-Hezecu's-Sâlim (vr.76a), El-Bahrü'l-Müctessü'l-Mahbûn (vr.77b), El-Bahrü'r-Recezü's-Sâlim (vr.78b), ...

Nûbehara Biçûkan: El-Kıt'atu fî Bahri'l-Hezeci'l-Mekfûfi'l-Mahzûf (vr.2a), El-Bahrü'r-Recezü'l-Matvîyü'l-Mahbûn (vr.2b), El-Kıt'a fî Bahri'r-Remeli'l-Mahzûf (vr.3b), ...

2.2. Teknik Değerlendirmeler: Bu bölümde üzerinde durulan manzum sözlükler daha çok teknik bakımdan incelemeye tabi tutulacaktır. Bu kapsamda, eserlerin özellikle sözlük kısımlarındaki kelimeler ile ilgili çeşitli özellikler ve kelime öğretiminde uygulanan yöntemler üzerindeki dikkatler değerlendirilecektir.

2.2.1. Hedef Dil ve Kelime Dizilişleri: Öğretmeyi hedefledikleri dil bakımından aralarında ortaklık bulunan bu iki manzum sözlükten Nûbehar, kelimelerin verilışı bakımından bazı farklılıklar göstermektedir. Genel olarak Arapça-Kürtçe bir sözlük olarak ifâde edebileceğimiz Nûbehar'ın giriş ve birinci bölümünde beyitler tamamen Kürtçedir. Karşılıklı kelimelerin sıralandığı asıl sözlük kısmı ikinci bölüm ile başlamaktadır. Sözlük bölümlerindeki kelime ve ifâdeler Arapça-Kürtçe olarak sıralandıkları gibi Kürtçe-Arapça olarak da sıralanmıştır. Bu bakımdan eser Arapça-Kürtçe olduğu kadar Kürtçe-Arapça bir sözlük olarak da kabul edilebilir. Nûbehar'da kelimelerin temel olarak Arapça-Kürtçe olarak verildiğini örneklemesi bakımından şu beyte bakmak yeterli olacaktır:

Herb û hezîme rev in qerh û cerahet birîn

Didd û 'edûw dujmin in **herb** û **wexa** her du şer

(B.108, vr.7a)

(*Harp ve hazime kaçış, kerh ve cerahet ise yara anlamına gelir. Zıt ve aduv düşman, harp ve veğa ikisi de kavga demektir.*)

Şu hususu vurgulamakta fayda vardır ki, sözlüğün kelime verilışı sırası çok büyük oranda Arapça-Kürtçedir. Hânî, vezni tutturmak kaygısıyla bazı beyitlerde genel sıralamayı Arapça-Kürtçe olarak vermiş, az sayıdaki kelimeyi de Kürtçe-Arapça olarak vermiştir. Aşağıdaki beytin ilk dizesinde sıralama Arapça-Kürtçe, ikincisinde ise Kürtçe-Arapçadır:

Xemse û **site** çi ne, ew pênc û şes

Heft in û heşt in, eve **seb'** û **seman**

(B.154, vr.9b)

(*Hamse ile sitte kaçtır? Onlar beş ile altıdır. Heft ile heşt ki onlar seb' ve seman demektir*)

Aşağıdaki beytin ilk dizesinde ise birinci ve üçüncü kelimelerin verilışı Kürtçe-Arapçadır:

Hatim eteytû, atî tēm, wî hat eta, î'tî were

E'teytû min da xuz bigir ircî' veger îzheb here

(B.58, vr.4a)

(Geldim e'teytu, ati geliyorum, geldi eta, i'ti gel demektir. E'teytu verdim, xuz tut, irci' dön, izheb ise git demektir.)

Sübha'da, neredeyse istisnasız bir şekilde önce Arapça kelime, ardından da bu kelimenin Türkçe karşılığının verildiği görülmektedir. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi önce hedef dil olan Arapçadan öğretilmek istenen kelimeler verilmiş, ardından da bunların Türkçe anlamları verilmiştir:

Yâ-leyte ey n'olaydı, len elbette, nahnu biz

Key tâ metâ haçan, ene ben, innemâ hemân (B.234, vr.3b)

2.2.2. Sözlük Kısımlarındaki Kelime Kadroları: Sübha ve Nûbehar arasındaki karşılaştırma unsurlarının en önemlilerinden birisi bu iki manzum sözlüğün içerdiği kelime kadroları bağlamındaki karşılaştırmadır. Manzum sözlüklerin ana bölümü sayılan sözlük kısımlarındaki kelime kadrolarının niceliksel durumunun ortaya konması ve bu kelime kadrolarının çeşitli başlıklarda karşılaştırmasının yapılması, eserlerin niteliksel durumu hakkında da fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, iki eser hacim bakımından karşılaştırıldığında Sübha'nın Nûbehar'a nazaran daha hacimli bir manzum sözlük olduğu görülmektedir. Sübha'nın sözlük kısmı 420 beyitten oluşmakta iken, Nûbehar'da bu kısım 185 beyit civârındadır. Sözlük kısımlarında verilen kelime kadroları hakkında fikir sahibi olmak için her eserin sözlük kısımlarının ilk ve son 15'şer beytini tablo üzerinde görmek faydalı olacaktır:

İLK ON BEŞER BEYİT ³⁶				
	Sübha-i Sıbyân	VERİLEN ARAPÇA KELİME VE KARŞILIĞI	Nûbehara Biçûkan	VERİLEN ARAPÇA KELİME VE KARŞILIĞI
1	43. Beyit	Rahman: Allâh, Tanrı / -	17. Beyit	Allah: Xudê (<i>Hüda</i>), Resul: Qasid (<i>Elçi</i>) / -
2	44. Beyit	Bârî, Fâtır: Yaratıcı / Vâkî, Âsım: Hâfız, Nıgeh-bân	32. Beyit	Zewc, Recul: Mêr (<i>Adam, Koca</i>), Mer'et, Zewcet, Nisa: Jin (<i>Kadın</i>) / Walid: Bab (<i>Baba</i>), Walide: Da (<i>Anne</i>), Şekik, Ex: Bira (<i>Kardeş</i>)
3	45.	İnşâ: Yaratmak, Îmân: İnanmak / Cennet: Uçmak,	33.	İbn: Kurr (<i>Oğul</i>), Bint: Keç (<i>Kız</i>), Sihir: Xezûr (<i>Kayınpeder</i>), 'Emm:

³⁶ Sübha-i Sıbyân: vr. 75a-76a.
Nûbehara Biçûkan: vr.3a-3b.

	Beyit	Firdevs: Bostan	Beyit	Mam (<i>Amca</i>) / Ėmmet: Met (<i>Hala</i>), ‘Ėmamet: Şaş (<i>Şarık</i>), Cedde: Pireda (<i>Nine</i>)
4	46. Beyit	Şems, Zükâ: Gün, Bedr, Kamer: Ay / Kevkeb: Sîtâre, Dürrî: Dıraşşân	34. Beyit	Ücret: Kirê (<i>Kıra</i>), Rehn: Gerew (<i>Rehin</i>), Xüsr: Zıyan (<i>Zıyan</i>), Kizb: Derew (<i>Yalan</i>) / Bey’: Firotin (<i>Satış</i>), ‘Eta: Dan (<i>Verme</i>), Şıra: Kirrîn (<i>Satınalma</i>)
5	47. Beyit	Lüccî: Derin su, Lücce: Deryâ / Nâr (Nîrân), Cahîm: Od	35. Beyit	Menkib, Ketc: Mîl (<i>Omuz</i>), Bal, Demir, Kalb: Qelb (<i>Kalp</i>) / Cezel, farah: Şahî (<i>Eğlence</i>), Mevt: Mirin (<i>Ölüm</i>), Büka: Girîn (<i>Ağlayış</i>)
6	48. Beyit	Sirbâl: Gömlek, Mikyâl: Ölçek / Kirtâs: Kâğıd, Kıstâs: Mîzân	36. Beyit	Sevr: Ga (<i>Öküç</i>), Himar: Ker (<i>Eşek</i>), Sakf: Ban (<i>Dam</i>), Bab: Der (<i>Kapı</i>) / Cebhe: Enî (<i>Alın</i>), Femm: Dev (<i>Ağız</i>), Lihye: rih (<i>Sakal</i>), Xeber: Neba (<i>Haber</i>)
7	49. Beyit	‘Â’il: Gedâ, Sâ’il: Dilenci / Râcil: Piyâde, ‘Âcil: Şitâbân	37. Beyit	Hinte: Gennim (<i>Buğday</i>), Şe’ir: Ceh (<i>Arpa</i>), Sült: Şilel (<i>Peygamber arpası</i>), Kerm: Rez (<i>Bağ</i>) / Xurme: Riteb (<i>Hurma</i>), ‘İneb: Tirî (<i>Üzüm</i>), Bi’: Bifiroş (<i>Sat</i>), Semen: Buha (<i>Fiyat</i>)
8	50. Beyit	Sa’b, ‘Asîr: Güç / Sehl, Yesîr: Âsân	38. Beyit	Leben: Şîr (<i>Süt</i>), Ėanem: Pez (<i>Koyun</i>), Rayib: Mast (<i>Yoğurt</i>), Zübde: To (<i>Tereyağı</i>) / Suf: Hirî (<i>Yün</i>), Riş: Per (<i>Kanat</i>), Asfar: Zer (<i>Sarı</i>)
9	51. Beyit	Zenbî kesîrun: Çoktur günâhım / Kalbî şetîrun: Gönlüm perîşân	39. Beyit	Sarsar, Rih: Ba (<i>Rüzgar</i>), ‘Ecac, Naq: Toz (<i>Toz</i>) / Ėabra, Heyc, Hebbe, Kestel, Ketre: Toz (<i>Toz</i>)
10	52. Beyit	-	40. Beyit	Ėaşye: Tirs (<i>Korku</i>), Saik: Deng, Burûsk, Bêheşî (<i>Ses, Şimşek</i>) / Levs, Liva: ‘Elamet (<i>Alamet</i>), Bess: Xem, Eşkera (<i>Gam, Aşkar</i>)
11	53. Beyit	Resûl: İlçi, Peygâmbere, Livâ’: Sancak, ‘Alem: Bayrak / Delîl, Hâdi: Reh- ber, Verâ: Half, İktidâ: Uymak	41. Beyit	Xîrs: Derew (<i>Yalan</i>), Mexid: Dew (<i>Ayran</i>), Bet: Qaz (<i>Kaz</i>), Kebee: Kew (<i>Güvercin</i>) / Şatt: Kenar (<i>Sahil</i>), Nehr: Co (<i>Nehir</i>), Levh, Sukak, Cev: Hewa (<i>Hava, Boşluk</i>)
12	54. Beyit	Sevî: Toğrı, Sivâ: Gayrı, Sevâ: Orta, Yeksân / Nedây: Nem, Südâ: Mühmel, Serâ: Irmak, Serâ: Toprak	42. Beyit	Esced, ‘Eyn, Nedr: Zêr (<i>Altın</i>), Fide, Lüceyn, Nukre: Ziv (<i>Gümüş</i>) / Sufr: Mifriq (<i>Çelik</i>), Nuhâs: Paxir (<i>Bakır</i>), Risas: Qela (<i>Kalay</i>)
13	55.	Münekkis: Ser-nigûn eden, Mükib: Yüz üstü düşen /	43.	Ruba, Rubbema: Gelek (<i>Çok</i>), Semme: Li wê (<i>Orada</i>), Huna: Li hêr

	Beyit	Hafî: Gizli, Celî: Rûşen, Sebî: Yüce, Denî: Alçak	Beyit	(Burada) / Le na: Ji bo me ra (Bize), În: Eger (Eğer), Lime: Çıra (Neden)
14	56. Beyit	İstibrâk: Kalın dîbâ, Sündüs: İnce dîbâ / Dakîk: Ufak, Rakîk: İnce, Arîz: Enli, Varak: Yaprak	44. Beyit	Eyne: Li ku (Nerede), Keyfe: Ku (Nasıl), Taht: Li bin (Altta), 'Ala: Li ser (Üstte) / Sümme: Ji Paş (Sonra), Ente: Tu (Sen), Li: Bo mi ra (Benim için)
15	57. Beyit	Hınsır: Küçük parmak, Bınsır: Vusta (Orta Parmak) / Sübbâbe: Şehâdet parmağı, İbhâm: Baş parmak	45. Beyit	-

SON ON BEŞER BEYİT³⁷

	Sübha-i Sıbyân	VERİLEN ARAPÇA KELİME VE KARŞILIĞI	Nûbehara Biçûkan	VERİLEN ARAPÇA KELİME VE KARŞILIĞI
1	438. Beyit	Rûz-ı cezâ: Yevm-i dîn, Silm: Ta'ât, Sıbgâ: Dîn / Râsih: Kavî, Sâbit: Olan, Râyet: 'Alem, Âyet: Nişân	200. Beyit	Remel, Hervele: Zûlirêçûn (Koşuşturma) / Nehafet, Hevqele: Zebûnbûn (Zayıflama)
2	439. Beyit	Men zellezî: Kimdir, o kim, Ye'tî: Gelür, Yedrî: Bilür / Câdil: Çekiş, Şâvir: Tanış, Câhid: Dürüş, Âmin: İnan	201. Beyit	Şeca'et, Celadet: Ciwanmêri (Yiğitlik) / Sebeğ, Ğers: Birs (Açlık), Şibe': Têri (Tokluk)
3	440. Beyit	'Alâ: Ni'am, Mesvâ: Makâm, Ğamret: Katılık İzdihâm / İccâr, Semk: Tam, Mi'râc, Süllem, Sakf: Nerdübân	202. Beyit	Cima', Refes, Vet': Gan (Cinsel ilişki), Bezl: Dan (Vermek) / Zeker: Kîr (Erkeklik uzvu) Kuz: Ferc (Kadınlık uzvu), Ğusyetan: Gun (Testisler)
4	441. Beyit	Rabb: Sâhib, Perverdgâr / Gayb: Gizli, Şehâdet: Âşikâr	203. Beyit	Tedeffuk: Verihtin (Tazyikle akatma), Telezzüz: Xweşî (Zevklenmek) / Saky: Avdan (Sulamak), Nedaret: Geşî (Parlaklık)
5	442. Beyit	Veche: Kible, Teveccüh: (Kıblenin) ismi / Şatr: Cânib, Hâcib: Perde-dâr	204. Beyit	Ebu'l-kibr: Zîv (Gümüş), Ebu'l-fedl: Zêr (Altın) / Ebu'n-necm: Rovî (Tilki), Ebu'l-hers: Şêr (Aslan)
6	443. Beyit	Asf: Ekin çöpü, Reyhan: Ekin yaprağı / Kar'a, Yaktin: Kabak, Kissâ: Hıyâr	205. Beyit	Ebu'l-enn: Têri (Tokluk), Ebu amre: Birs (Açlık) / Ebu'l-Qays: Tûr (Torba), Hezr, Xewf: Tirs (Korku)

³⁷ Sübha-i Sıbyân: vr. 101b-102a.
Nûbehara Biçûkan: vr. 11a-11b.

7	444. Beyit	Kâniş, Sayyâd: Avcı, Kayd: Bağ / Istiyâd, Sayd: Şikâr avlamak	206. Beyit	Ebu hafs: Mêş (<i>Sinek</i>), Ebu ce'de: Gurg (<i>kurt</i>) / Kurk: Qulung (<i>Turna kuşu</i>), Hubara: Cîrg (<i>Toy kuşu</i>)
8	445. Beyit	Nekf, İstinkâf: Ar itmek / Deyn: Borç, Bejn: Firkat, Şeyn: 'Âr	207. Beyit	Ebu'l-lehv: Tenbûr (<i>Tanbur</i>), Ebu'l-xafl: Fîl (<i>Fil</i>) / Ebu murre: Şeytan (<i>Şeytan</i>), Sultan: Delîl (<i>Rehber</i>)
9	446. Beyit	Sâk (çoğ: Sûk): İncik, Rûkbe: Diz / Berk: Şimşek, Vedk: Yağmur, Selc: Diz	208. Beyit	Fe ma hetbukum eyyuhe'l-mürselun: Gelî Qasidan bo çi hatine hûn (<i>Ey elçiler, siz ne için gönderildiniz</i>)
10	447. Beyit	Müblisûn: Nevmiş olanlar, Kürh: Güç / Muhtemî, Müttakî: Perhîzkâr	209. Beyit	Te'elu seri'en: Werin hun bi lez (Çabuk gelin) / Fe hazihi Cenne: Eve ha ye Rez (<i>İşte Cennet budur.</i>)
11	448. Beyit	Şi'b: İki dağ arası, dağ yolu / Şâtub: Eğri, Şatt, Şâtî': Kenâr	210. Beyit	Linezheb ve nel'eb ve ne'kul ma'a: Biçin da bilizin û vêk ra bixwun (<i>[Haydi] beraberce gidelim, oynayalım ve [yemek] yiyelim.</i>)
12	449. Beyit	Sar: Soğuk, Soğuk yel / Hâsıb: Ulu yel, Seng-bâr: Taş yığıcı	211. Beyit	Ma'i: Digel min (<i>Benimle beraber</i>), Ma'ak: Digel te (<i>Seninle beraber</i>) / Li: Ji bo min (<i>Benim için</i>), Lek: Ji bo te (<i>Senin için</i>)
13	450. Beyit	Seyyîb: Er görmüş zen ve zen görmüş er / Ba'l: Er, Kehl: Kırçıl, Rid': Yâr	212. Beyit	'Aleyke: Li ser te (<i>Üzerine</i>), 'Aleyya: Li min (<i>Üzerime</i>) / 'Aleyhi: Li ser wî (<i>Onun üzerine</i>), Minni: Ji min (<i>Benden</i>)
14	451. Beyit	Vizr: Ağır yük, Günâh, Silâh / Be's: Heycâ', Ceng, Kârzâr	213. Beyit	'Aleyna: Li ser me (<i>Üzerimize</i>), 'Aleyhim: Li wan (<i>Üzerlerine</i>) / 'Aleykum: Li ser we (<i>Üzerinize</i>), Hasare: Ziyân (<i>Ziyan</i>)
15	452. Beyit	Rehb, Havf, Ra'b, Haşye: Korku / Küh, Kusvâ: Hâtîme, Pâyân-ı kâr	214. Beyit	Neharen: Bi roj (<i>Gündüzleyin</i>), Beyaten: Bi şev (<i>Geceleyin</i>) / Mine'l-cehli firre: Ji cehlê birev (<i>Cehaletten kaç.</i>)

Yukarıda verilen kelime kadrolarını karşılaştırdığımızda ilk dikkat çeken şey, bu iki manzum sözlükte öğretilmeye çalışılan Arapça kelimelerin sayısal durumudur. İlk on beşer beyitteki Arapça kelime sayılarına bakıldığında Sübha'da 63, Nûbehar'da ise 103 Arapça kelimenin karşılığının verildiği görülmektedir. Nûbehar'ın ilk 15 beytinde verilen kelime sayısının Sübha'ya nazaran bir hayli yüksek olduğu ve bu durumun genel anlamda da bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Nûbehar lehindeki bu sayısal üstünlük, eserin sonlarına doğru değişmektedir. Eserlerin son 15'er beytinde Sübha'da 72, Nûbehar'da ise 55 Arapça kelimenin yer alması bu durumun göstergesidir. Bunun en önemli nedeni, Nûbehar'ın son kısımlarında kelimelerin yanı sıra, kelime öbeklerinden oluşan bir takım Arapça tamlama ve cümlelere de yer verilmiş olmasıdır.

Sübha ve Nûbehar'da çocuklara öğretilen Arapça kelimelere verilen karşılıkların anadiline ait orijinal kelimeler olup olmadıkları da dikkate değer bir konudur. Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında, Sübha'da Arapça kelimeler için verilen Türkçe karşılıkların önemli bir kısmının Türkçe olmadığı dikkat çekmektedir. Sübha'daki bu türden anlamlandırmaların sıklığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki Arapça kelimelere Türkçe kastıyla verilen karşılıkların aslında Arapça veya Farsça dillerinin kelime hazinesine ait olması bu durumu ortaya koymaktadır:

Kevkeb: Sitâre (46. Beyit), **Kıstâs:** Mîzân (48. Beyit), **Sehl, Yesîr:** Âsân (50. Beyit), **Verâ:** Half (53. Beyit), **Südâ:** Mühmel (54. Beyit), **Rûz-ı cezâ:** Yevm-i dîn (438. Beyit), **Sakf:** Nerdübân (440. Beyit), **Şatr:** Cânib (442. Beyit), **Sayd:** Şikâr (444. Beyit), **Müttakî:** Perhîzkâr (447. Beyit), **Şatt, Şâtî':** Kenâr (448. Beyit), **Be's:** Heycâ', Ceng, Kârzâr (451. Beyit), ...

Nûbehar'da öğretilen Arapça kelime anlamlandırmalarının çok büyük bir kısmının orijinal Kürtçe kelimelerle sağlandığı görülmektedir. Bu konuda Nûbehar'ın Sübha'ya nazaran anadilin kelime hazinesine daha sadık kaldığını savunmak mümkündür. Bu durum, Nûbehar'daki sözlük kısmının neredeyse tamamı için söz konusu edilebilir. Nûbehar'ın ilk ve son 15'er beyti baz alındığında Arapça kelimelere verilen karşılıklardan Kürtçe olmayanlarının az sayıdaki örnekle sınırlı olduğu görülür. Arapça kelimelere verilen karşılıklardan Kürtçe olmayanları şu şekildedir:

Resul: Qasid (43. Beyit), **Xüsr:** Zıyan, **Ücret:** Kirê (46. Beyit), **Kalb:** Qelb (47. Beyit), **Lews, Liwa:** Elamet (52. Beyit), **Bess:** Xem, Eşkera (52. Beyit), **Cev:** Hewa (53. Beyit), **Ebu'l-xafl:** Fil (445. Beyit), **Ebu murre:** Şeytan (445. Beyit), **Sultan:** Delil (445. Beyit).

Sübha'nın hitap ettiği hedef kitlesinin belli bir birikim seviyesine ulaşmış mektep talebeleri olduğu daha önce de belirtilmişti. Buna mukabil Nûbehar'ın nispeten daha temel veya düşük seviyedeki talebelere hitap ettiği de buna ek olarak belirtilmişti. Bu tespiti her iki manzum sözlükte verilen kelime kadrolarının zorluk dereceleri, ait oldukları his ve hayal dünyaları veya ait oldukları terminolojiden anlamak mümkündür.

Sübha'da, günlük hayatta kullanılan temel seviyedeki kelime ve terimlerin yanında, daha üst düzeyli kelimelere de yer verilmektedir. Burada kastedilen şey, Sübha'da daha zor kelimelerin yer alabildiğidir. Doğrudan "su" kelimesinin karşılığının değil de "derin olan su"yun karşılığının verilmesi veya "düşmek" kelimesinin değil de bunun yerine "yüzüstü düşme"nin öğretilmesi gibi örneklere sıkça rastlanabilmektedir. Bu konudaki bazı örnekler şu şekildedir:

Lüccî: Derin su (47. Beyit), **Mükib:** Yüz üstü düşen (55. Beyit), **'Arîz:** Enli (56. Beyit), **Ĝamret:** Katılık İzdihâm (440. Beyit), **Asf:** Ekin çöpü (443. Beyit), **Şî'b:** İki dağ arası, (448. Beyit), **Hâsıb:** Ulu yel (449. Beyit), **Seyyîb:** Er görmüş zen ve zen görmüş er (450. Beyit) ...

Sübha'da belirtilen bu özelliğin karşısında, Nûbehar'daki kelime kadrosunun neredeyse tamamının basit düzeyde değerlendirebileceğimiz ve daha çok günlük yaşantıya hitap eden kullanımlardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu durumu ortaya koyan bazı örnekler şu şekildedir:

Ğaşye: Tirs-Korku (9. Beyit), **Kizb:** Derew-Yalan (46. Beyit), **Bi':** Bifiroş-Sat (49. Beyit), **Riş:** Per-Kanat (50. Beyit), **Sarsar, Rih:** Ba-Rüzgar (51. Beyit), **Lime:** Çıra-Neden (55. Beyit), **Celadet:** Ciwanmêrî-Yiğitlik (201. Beyit), **Bez:** Dan-Vermek (202. Beyit), **Saky:** Avdan-Sulamak (203. Beyit), **Ebu'l-enn:** Têrî-Tokluk (205. Beyit), **Neharen:** Bi roj-Gündüzleyin (214. Beyit), ...

2.2.3. Tekil ve Çoğul Kelimelerin Verilişi: Sübha ve Nûbehar'ın sözlük kısımlarında öğretilen Arapça kelimelerin tekillik-çoğulluk durumlarında karşılaştırmaya konu olabilecek bazı detaylar bulunmaktadır. Bilindiği gibi dil öğretiminde bir kelime öğretilirken o kelimenin çoğulunun öğretilmesi de önemlidir. Bu konuda Sübha müellifi bol ve çeşitli kullanımlara yer vermiştir. Sübha'da, kelimelerin tekillerinin yanı sıra çoğul yapılarının da verildiği pek çok örneğe rastlanmaktadır. Hatta sadece çoğul kelimelerin öğretilmesinin amaçlandığı beyitlere de rastlamak mümkündür:

Âbâ atalar **ebnâ** oğullar

Ahbâb dostlar **ashâb** yârân

(B.270, vr.90a)

Hâfid oğul oğludur **ihve** karındaşlar

Cîd boyun hâme baş 'âne kasık hem zihâr

(B.167, vr.83b)

Bazı yerlerde de bir kelimenin tekili söylenerek ardından bunun çoğul şeklinin ne olduğu hemen ardından belirtilmektedir:

Dîme yağmur **diyem** anın cem'i

Şîme huydur **şiyem** bunun cem'i

(B.186, vr.84b)

Kelimelerin çoğul yapılarının verilmesi Sübha'da üzerinde özellikle durulan ve ihtimâm gösterilen bir konudur. Kelime cem'lerinin öğretildiği yukarıdakilere benzer pek çok örneğe rastlanmaktadır. Fakat Nûbehar'da bu konuda belli bir hassasiyetin gözetildiğini söylemek zordur. Nûbehar'da, Arapça bir kelimenin çoğulunun öğretilmesi kastıyla beyit içerisine alınan tek bir Arapça çoğul kelime dahi yoktur. Arapça çoğul şekillerin öğretimine hiç yer vermemesine rağmen Nûbehar'da ikili çoğul sayılabilecek "ism-i tesniye" mahiyetindeki bazı klişe terimlere yer verilmiştir. Bunların sayısı birkaç örnek ile sınırlıdır:

Mekke Medîne çi ne, ew **Qeryetan**

Roj û heyv i her du çi ne, **Zibriqan**

(B.142, vr.9a)

(Mekke ve Medine nedir? Onlar Qaryetan [yani iki şehir]'dirler. Güneş ve Ay nedir? Onlar Zibriqan [yani iki parlayan]'dirler.)

Nûbehar'da bu türden gramer konularına fazla girilmemesinin en önemli nedeni, Müellif'in eserini mübtedîler için, yani eğitim hayatına yeni başlayan öğrenciler için hazırlamış olmasında saklıdır.

2.2.4. Arapça Tam Cümle veya Alıntılar: Her iki manzum sözlükte de mısra ve beyit düzeyinde tamamı Arapça olan alıntı veya cümlelere rastlamak mümkündür. Sübha'da mısra düzeyinde 1, beyit düzeyinde de 2 yerde tamamı Arapça olan unsur tespit edilmektedir:

‘İlmile hikmet virüp itdi kerem
‘Alleme mâ lem ya’lem bi’l-‘âlem³⁸
(B.6, vr.73a)

Salli ‘aleyhi hüve hayrû’l-enâm
Rabbi ve sellim bi-etemmi’s-selâm³⁹
(B.13, vr.73a)

Sümme ‘ale’l-âli ve ashâbihi
El-mütehallîne bi-âdâbihi⁴⁰
(B.14, vr.73b)

Nûbehar'da bu şekilde birbirinden farklı 5 kullanım olduğu görülmektedir. Söz konusu kullanımlardan 3'ü beyit düzeyinde, ikisi de mısra düzeyindeki Arapça kullanımlardır. Bunlardan birer tanesini şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

Fe mâ hetbukum eyyuhe’l-mürselîn
Gelî qasidan bo çi hatine hûn
(B.208, vr.11b)

(“Fe ma hetbukum eyyuhe’l-mürselîn”, ey elçiler siz ne için geldiniz? demektir.)

Fe in kunte tercû tarîkü’n-necât
Fe huz meslekü’l-muzhirü’l-mu’cizât
(B.215, vr.11b)

(Kurtuluş yoluna girmek istersen, mucizeler gösterenin yolunu tut.)

2.2.5. Kelime Öğretiminde Uygulanan Yöntemler: Aynı zamanda eğitim-öğretim alanında kullanılan birer ders materyali olarak da değerlendirilen manzum sözlüklerde müellifler, çocuklara öğretmeyi amaçladıkları bilgi ve kelimeleri öğretirken daha etkili olması amacıyla, bilerek veya bilmeyerek, bazı

³⁸ O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir. (Alâk Suresi: 4-5.)

³⁹ Yaratılmışların en hayırlısına selam olsun. Ya Rab O’na olsun en güzel selam.

⁴⁰ O’nun âline ve ashabına selam olsun, (o) edebiyetle süslenip kuşananlara.

eğitim yöntem ve tekniklerine de başvurmuşlardır. Soru yoluyla öğretme, kelimelerin eş ve zıt anlamlarıyla beraber verilmesi ve birbirine yakın kelimelerin çağrışım oluşturacak şekilde tenâsüble kullanılması bu yöntem ve tekniklerden bazılarıdır.

2.2.5.1. Soru Sorma Yoluyla Kelime Öğretimi: Kelime öğretimi sırasında uygulanan soru sorma yöntemi, soru sorarak karşıdakinin ilgisini canlı tutmak ve anlatımı zenginleştirmek amacıyla sıkça başvurulan etkili bir metottur. Bu yönteme Sübha'dan ziyâde Nûbehar'da yer verildiği görülmektedir.

Nûbehar'da soru yoluyla Arapça kelimeleri öğretme tekniğinin, 217 beyitten 34'ünde uygulandığı görülmektedir. Bu tekniğin uygulandığı beyitlerin tamamı eserin sözlük kısmında yer almaktadır. Bu şekilde olan beyitlerdeki soru anlamı çoğunlukla “çi? (ne?)” ve kimi yerlerde de “çi ye? (nedir?)”, “ki ye? (kimdir?)”, “çi ne? (nedir [ler?])” gibi soru sözcükleriyle sağlanmıştır. Müellif, beyit içinden seçtiği Arapça bir veya daha fazla kelimenin ne anlama geldiğini sorduktan sonra, cevabını yine kendisi Kürtçe olarak verir:

Exder **çi?** kesk e ehmer xwu sor e

Ezreq hişîn e cewreb **çi?** gore

(B.69, vr.4b)

(*Ahdar ne? Yeşildir. Ahmarın kendisi de kırmızıdır. Azrak mavi demektir. Cewreb ne? Çorap.*)

‘Erec lengî ye û ‘îwec xwarî ye

Î’ane û neşret **çi ye?** Arî ye

(B.197, vr.11a)

(*‘Erec topallıktır ve ‘îwec eğriliktir. Î’ane ve nesret nedir? Yardımdır.*)

Sübha'da soru yoluyla kelime öğretme yöntemine, Nûbehar'ın aksine pek rastlanmaz. Bütün eser boyunca bu yönteme yalnızca 57, 124, 280 ve 377. beyitlerde olmak üzere toplamda 4 ayrı yerde başvurulduğu ve soru anlamının da “nedir?” şeklinde karşılandığı tespit edilmektedir:

Nedür hınsır kiçi parmak yani bınsır yani vüstâ

Şehâdet parmağı sübbâbe ibhâm oldu baş parmak

(B.57, vr.76a)

2.2.5.2. Tezâtlı Kelime Kullanımı: Sözcüklerin kalıcı bir şekilde öğrenilmesinde karşıtlıklardan yararlanmak etkili yöntemlerden birisidir. Ele aldığımız iki manzum sözlükte de Arapça kelimelerin öğretiminde zıt anlamlı kelimelerden sık sık faydalanılmıştır. Bu teknikte bir kelimenin zıt anlamlısı aynı beytin içinde verilerek o kelimenin zıt anlamlısının aynı anda öğrenilmesi amaçlanmaktadır.

Nûbehar'da Arapça kelimelerin öğretiminde, zıt anlamlı kelimeler aynı beyit veya mısradaki verilerle kelime öğretiminin daha kalıcı ve kolay olması

sağlanmışır. Nûbehar'da zıt anlamlı kelimelerin aynı birimde verilmesi çok sık kullanılan bir tekniktir. Konuyla ilgili birkaç örnek şu şekildedir:

Ucre kirê rehni gerew xusri ziyan kîzb e derew

Bey' firotin 'eta dan e kîrrîn çi ye **şîra**

(B.34, vr.3a)

(Ucre kira, rehn rehin, ğusr ziyan, kîzb de yalan demektir. Bey' satmak, 'eta, vermektir. Satılmak nedir? Şîra.)

Yukarıdaki beytin ikinci mısrasında Arapça zıt anlamlı kelimeler olan "Bey'-şîra / kîrrîn-firotin (satılma-satma)" bir arada verilmiştir. Aşağıdaki beyitte de Şîb'-cû'/Têrî-Bîrs (açlık-tokluk) şeklindeki zıt anlamlı kelimeler bir arada kullanılmışır:

Şîb'i têrî **etşî** tîhnî **cû'**i bîrs

Seyhe gazî sewti deng e îsmi nav

(B.55, vr.4a)

(Şîb' tokluk, etş sussuzluk, cû' da açlık demektir. Seyhe sesleniş, savt ses, ism ise isim demektir.)

Birbirine zıt kelimelerle Arapça kelime öğretme konusunda Sübha'nın, Nûbehar'a göre daha az kullanım barındırdığı görülmektedir. Fakat yine de Sübha'da bu anlamda hiç örnek bulunmadığı anlamına gelmez. Aşağıda verilen örneklerden ilkinde sa'b/'asîr-sehl/âsân (zor-kolay), ikincisinde ise zîhk-bükâ (gülmek-ağlamak) şeklindeki tezatlı kelimeler verilmiştir:

Sa'b u '**asîr**in ma'nîsi güçdür

Sehl ü **yesîr**in mefhûmî âsân

(B.50, vr.75b)

Nedir **zîhk** gülmek **bükâ** ağlamak

Enîn inlemekdir esef tasalu

(B.124, vr.80b)

2.2.5.3. Eş Anlamlı Kelime Kullanımı: Dil öğretiminde yararlı yöntemlerden birisi de öğretilen bir kelimenin, eş anlamlısı ile bir arada verilmesidir. Nûbehar ve Sübha'da bu anlamda çok fazla örnek olduğu görülmektedir. Fakat bu yöntemin zıt anlamlı kelimeler kadar sık uygulanan bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır. Sübha'da verilen aşağıdaki beyitte tahassüs, teccessüs ve cüst ü cü kelimelerinin birbirinin eş anlamlıları olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:

Feres at ceres çan hares bekçiler

Tahassüs teccessüs gibi cüst ü cü

(B.129, vr.81a)

Nûbehar'da yer alan aşağıdaki beyitte de Kürtçe karşılığı mêr (erkek, koca) olan zewc-recûl, Kürtçesi jin (kadın, kadın eş) olan mer'et-zewce-nisa ve yine

Kürtçesi bira (kardeş) olan şeqîq-ex şeklindeki Arapça kelimeler eş anlamlılık bağlamında verilmiştir:

Zewc û recûl çî mêr û jin mer'et û zewcet û nîsa

Walid bab û walîde da şeq'iq û ex her dû bira

(B.32, vr.3a)

(Zewc ve recul nedir? Erkek (koca)tir. Kadın ise mer'et, zewcet ve nîsa demektir. Walid baba, walide ise anne demektir. Şeqiq ve eh kelimelerinin ikisi de kardeş demektir.)

2.2.5.4. Tenâsüblü Kullanımlardan Yararlanma: Tenâsüb, bir konu üzerinde aralarında tezât dışında türlü ilgiler bulunan en az iki kelime, terim veya deyim bir dize ya da beyit içinde yerli yerinde kullanma sanatıdır.⁴¹ Anlam bakımından aynı başlık altında değerlendirilebilecek kelime ve kavramların bir arada kullanılması anlamına da gelen tenâsüb sanatı, bu özelliğiyle belli bir terminolojiye ait kelimeleri öğretme bakımından önemli bir fırsat alanı açmaktadır. Örneklerden hareketle baktığımızda, manzum sözlük müelliflerinin, bilerek veya bilmeyerek, tenâsübten bolca yararlandıkları anlaşılmaktadır. Sübha ve Nûbehar'da da bu anlamda sayısız kullanıma yer verildiğini belirtmek mümkündür.

Sübha'da yer alan aşağıdaki beyitte; şems, zükâ, bedr, kamer, kevkeb ve dürrî gibi Arapça kökenli kelimelere beyit içinde tenâsüblü bir algıyla yer verilmiştir. Gökbilim terminolojisine ait bu Arapça kelimeler, bir arada kullanılarak çocukların bu kelimeler arasında çağrışım kurarak bunları daha kolay bir şekilde öğrenmesi sağlanmıştır:

Şems ü zükâ gün bedr ü kamer ay

Kevkeb sitâre **dürrî** dıraşşân

(B.46, vr.75b)

Yine Sübha'da yer alan başka bir beyitte de fevc, ferîk, fırka, ümmet, cemâ'at, zümre, sülle, 'isâbe, şirzime, hizb ve ma'ser gibi tamamı topluluk ismi olan Arapça kelimeler tenâsüblü bir şekilde kullanılarak yakın anlamlı bu kelimelerin bir arada ve kolayca öğrenilmesi sağlanmıştır:

Fevc ü ferîk u fırka hem ümmet cemâ'at zümredür

Sülle 'isâbe şirzime hizb ü fi'e ma'ser alay

(B.98, vr.79a)

Sübha'da olduğu gibi Nûbehar'da da bir beyit veya mısradaki aynı grup içinde değerlendirilen Arapça kelime ve kavramlar tenâsüblü bir biçimde peş peşe

⁴¹ Bkz. Kocakaplan, İsa; **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

kullanılarak kelime öğretim metodu uygulanmıştır. Nûbehar'daki sayısız örnekten birinde, maden terimlerinden olan 'esced, 'eyn, nedr, fide, luceyn, nuqre, sufr, nuhas ve risas gibi Arapça kavramlar tek beyit içerisinde yakın anlam ilgisiyle şu şekilde verilmiş ve ezberlenmeleri kolaylaştırılmıştır:

'Esced û 'eyn û nedri zêr fide luceyn û nuqre zîv
Sufri çi mifriq e nuhas paxir e hem risas qela
(B.42, vr.3b)

('Esced, 'eyn ve nedr altın; fide, lüceyn ve nuqre de gümüş demektir. Sufri nedir? Sufri pirinç alaşımı demektir. Nuhas bakır, risas da kurşun demektir.)

Nûbehar'daki başka bir beyitte de ebkem, e'rec, e'wer ve ekmeş gibi Arapçada insan uzuvlarındaki bir takım aksaklıkları ifade etmek için kullanılan kelimeler bir arada verilerek öğrencilerin bu kelimeler arasında anlam ilgisi kurmasını kolaylaştırması sağlanmıştır:

Ebkem çi lal e e'rec çi leng e
Yekçav e e'wer ekmeş xwu kor e
(B.72, vr.5a)

(Ebkem nedir? Lâldir. E'rec nedir? Topaldır. E'wer tek gözülü, ekmeş ise kör demektir.)

2.3. Muhtevaya Dâir Bazı Dikkatler: Sübha ve Nûbehar'ın muhtevalarında karşılaştırma konusu olabilecek pek çok başlık bulunmaktadır. Fakat burada örneklik etmesi amacıyla, iki manzum sözlükte müelliflerin hitap ettikleri çocukları ne şekilde eğitime teşvik ettikleri ve bu körpe dimâğlara dinî konuları ne şekilde aşıladıkları üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Eğitime Teşvik: Manzum sözlük müellifleri, yazdıkları eserlerin temel hedef kitlesinin çocuklar olduğunu göz önünde bulundurarak hareket etmişler ve bu amaçla çocukların dikkatlerini canlı tutmak amacıyla sık sık teşvik veya nasihat amaçlı argümanlara yer vermişlerdir.

Nûbehar'da, eğitime teşvik konulu dize veya beyitlere Sübha'ya nazaran daha çok yer verilmiştir. Hânî bu konuda söylediği bir beytinde, çocukların ileride tanınan bir kimse olmasının, okudukları dersleri tekrar ederek bunları tatbik etmeleri ile mümkün olabileceğini şu şekilde ifade etmektedir:

Heta tu ders û dewran nekî tekrar û mesrûf
Di dünyaê tu nabî ne meşhûr û ne me'rûf
(B.15, vr.2a)

(Okuduğun dersleri tekrar edip uygulamadıkça hiçbir zaman tanınan ve bilinen bir kimse olamazsın.)

Başka bir beytinde de Hânî, öğrencinin öğretmene karşı tavır ve tutumlarında nasıl davranması gerektiği konusundaki görüşlerini şu şekilde yansıtmaktadır:

Mu'ellim bila dil wekî ber bitin
Divêtin ku şagirdi dilber bitin
(B.170, vr.10a)

(Öğretmenin kalbi taş gibi olsa bile, öğrencinin [ona karşı] gönül alıcı olması gerekir.)

Sübha'da eğitime teşvik konusunda söylenmiş yalnızca bir beyit bulunmaktadır. Aşağıdaki vezin beytinin ikinci mısrasında, öğrencilerin eğitim görüyor olmaları bir fırsat olarak kabul edilmiş ve kazandıkları ilme uygun bir şekilde davranmaları gerektiği nasihat üslûbu içerisinde dile getirilmiştir:

Müfte'ilün fâ'ilün bahrına di münserih
Fursatî fevt eyleme 'ilminile 'âmil ol
(B.164, vr.80a)

2.3.2. Dinî Bilgiler Kazandırma: Manzum sözlükler, bir takım bilgiler öğretmenin yanında temel dinî bilgiler kazandırmayı da hedefleyen eserlerdir. Nûbehar ve Sübha'da da, Besmele, Hamdele ve Salvele gibi dinî muhtevalı giriş bölümlerinin dışında kalan kısımlarda dinî eksenli bilgilerin işlendiği beyitler bulunmaktadır. Tabi bu beyitlerdeki dinî bilgilerin nitelik ve nicelik bakımından birbirinin aynısı olduğu söylenemez.

Sübha ile Nûbehar'da yer alan dinî nitelikli beyit veya değinmeleri değerlendirdiğimizde, Sübha'nın okuyucuyu belli bir dinî birikime sahipmiş gibi kabul ederek vereceği bilgileri bu perspektifte işlediği görülmektedir. Buna karşın Nûbehar, okuyucusunu bilgi birikim düzeyi bakımından hiçbir şey bilmiyor gibi kabul edip dinî bilgileri bu algıyla işlemiştir.

Nûbehar'da henüz sözlük kısmına geçilmediği girişin ardındaki ilk kıtada her Müslümanın bilmesi gereken bilgiler şu beytin ardından sıralanmaktadır:

Xudê Ellah e qasid resûl e ey Xudezan
Xelîfe çar in hem çar îmam in ey Musluman
(B.17, vr.2a)

(Ey Allâh'ı bilen, tanıyan! Hüdâ Allâh'tır, kasid ise resul. Ey Müslüman! Halifeler dört [kişidir], imamlar da dört [kişidir]).

Bu beytin ardından gelen 18-29 (s. 168-181) arasındaki beyitlerde bu türdeki bilgilendirmeler devam ettirilmektedir. Bu beyitlerde; İslâm'ın dört halifesi ve isimleri, on iki imam ve başlıcalarının isimleri, Sünnî mezhebinin dört imamı ve isimleri, Aşere-i Mübeşşere içinde değerlendirilen sahabeler ve isimleri, Hz. Peygamber'in doğum ve vefat yerleri ile anne ve babasının isimleri, kaç yaşında vefat ettiği, kırk yaşında kendisine peygamberlik gönderildiği, Kur'ân'ın yirmi

üç yılda tamamlandığı gibi bilgiler sırasıyla işlenmiştir. Sözlük kısmının başladığı bundan sonraki bölümde dinî terminolojiye ait neredeyse hiçbir bilgi veya değinme verilmemiştir.

Dikkat edilecek olursa bu bilgiler, henüz İslâmî bilgi birikiminin en başında olan birisine verilebilecek türden bilgilerdir. Oysa Sübha'da verilmeye çalışılan İslâmî bilgiler, daha üst bir seviyeye hitap eden cinstendir. Sübha'da İslâmî terminolojiye ait kelime ve terimler Nûbehar'da olduğu gibi doğrudan değil, sadece sözlüksel karşılıkları bağlamında verilmektedir. Bu durum örneklendirmeler üzerinden daha iyi anlaşılacaktır.

İslâm toplumlarında Allâh'ın güzel isimleri veya Esmâü'l-Hüsna olarak bilinen 99 ismin bilinmesi ve daha çocuk yaşlardayken ezberlenmesine büyük önem verilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen, En güzel isimler (Esmâ-i Hüsna) Allâh'ındır. "O hâlde O'na o güzel isimlerle dua edin.⁴²" şeklindeki ayet, bu eğilimin çıkış noktasını oluşturur. Sübha'da da bu eğilimin bir yansıması olarak Allâh'ın güzel isimlerini ifâde eden kelimeler eserin çeşitli yerlerinde kelime anlamları bağlamında sık sık verilmiş, çocukların bu isimlerin kelime anlamlarını öğrenmelerine gayret gösterilmiştir. Eserin çeşitli yerlerinde Esmâ-i Hüsna'dan olan Allâh, Rahmân, Kuddüs, Sübhân, Bârî, Fâtır, Hâfız, Raûf, Atûf, Vahîd gibi isimlerin verildiği görülmektedir. Aşağıdaki beyitte de Allâh'ın isimlerinden olan Alîm, Kadîr ve Muktedir'in sözlüksel anlamları verilmiştir:

‘Alîm ü ‘âlim ü ‘allâm dâna
Kadîr ü Muktedir kâdir tûvâna
(B.399, vr.98b)

Sübha'da İslâmî terminolojiye ait kavram ve terimlerin verilmesine de özen gösterilmiştir. Bu kavram ve terimlerin daha çok sözlüksel anlamları bağlamında verildiğini, çocukların bu kavramları duyduklarında yabancılık çekmemeleri veya en azından bu kavramların anlamlarını bilmeleri amaçlanmıştır. Eserin birbirinden farklı yerlerinde İslâmî terminoloji bağlamında Rûh-İsa, Cebrail kavramlarının birbiriyle ilişkisi (Beyit 138), Cibri'l-Emîn (Beyit 434), Kari'a ve Haka ifâdeleri (Beyit 330), Arş-Kürsi-Gök ifâdelerinin birbiriyle olan ilişkisi (Beyit 396), Rûz-ı Ceza ve yevm-i din (Beyit 438) gibi pek çok terim ve kavram sözlüksel anlamı bakımından çeşitli yerlerde işlenmiştir. Bunlardan İslâm tarihinde önemli bir kavram olarak kabul edilen ve Hazret-i Peygamber'in Hicret'ten bir buçuk sene önce, Recep ayının 27. gecesinde Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya, bir mucize eseri olarak geceleyin götürülmesi olayının adı olan ve aynı zamanda bu olayın Kur'ân'da anlatıldığı âyetin de ismi (İsrâ, 17/1) olan "İsrâ" kavramının kelime anlamının "geceleyin gitmek" şeklinde olduğu bir beyitte şu şekilde verilmiştir:

⁴² Araf Suresi,180.

İsrâ giceyle gitmek idbâr arka virmek
Keff aya kölye bögrek diş sinn ü dırs dendân
(B.393, vr.98b)

Sübha'da İslâm dini terminolojisi içerisinde yer bulmuş önemli yer adlarının da okuyuculara öğretilmesine önem gösterilmiştir. Bu şekilde, çocukların bu isimlerden haberdâr olmaları, en azından bu yer adlarının dinî literatürde bulunduğu düşüncesi kavratılmaya çalışılmıştır. Yesrib, Medîne, Mekke, Ka'be (Beyit 236), Tûr Dağı, Sînâ (Beyit 401), Tûvâ Vadisi, Şâm (Beyit 402), İrem, İskenderiye, Şâm (Beyit 403) gibi İslâm terminolojisine dâir bilinmesi gerektiği kabul edilen yer veya şehir isimleri özellikle belirtilmiştir. Bunlardan Mekke ve Medîne ile ilgili olarak verilen beyit şu şekildedir:

Yesrib Medîne Kazime bir yerin adıdır
Hem Bekke Mekke adı yahud Ka'benin yeri
(B.236, vr.88a)

SONUÇ

Manzum sözlükler, Türk, Kürt, Arap ve Fars gibi milletlerin klasik edebiyat verimleri arasında yer almasından dolayı, bütün Doğu edebiyatlarının ortak klasik ürünleri arasında sayılmaktadır. Bu bağlamda hangi dil veya kültür havzasında üretilmiş olursa olsun bütün manzum sözlükler arasında birçok ortak özellik bulunduğunu söylemek gerekir. Genel olarak mesnevi nazım şekliyle yazılmaları ve henüz eğitim hayatının başlarında yer alan çocuklara yabancı bir dilin öğretilmesinin amaçlanması bu eserlerin en başta gelen ortak özelliklerindedir.

Nûbehara Biçûkan ve *Sübha-i Sıbyân* arasında yapılan karşılaştırmalı çalışmada; iki eserde yer alan bazı muhteva dışı unsurlar ile eserlerle ilgili bir takım teknik değerlendirmeler yapılmış, ayrıca muhtevayla ilgili eğitime teşvik ve dinî konuların verilmesi gibi iki temel başlıkta da Sübha ve Nûbehar arasındaki yaklaşımlar kıyaslanmıştır. Söz konusu değerlendirme sonucunda bir takım sonuç ve bulgular elde edilmiştir.

İki eserin karşılaştırılmasından varılan en önemli sonuçlardan birisi, bu iki manzum sözlüğün farklı birikim seviyesine sahip öğrencilere hitaben yazılmış olmasıdır. Sübha'nın hitap ettiği hedef kitlesinin belli bir birikim seviyesine ulaşmış mektep talebeleri olduğunu, bunun karşısında Nûbehar'ın da daha alt seviyedeki talebelere hitap ettiğini net olarak ifade etmek mümkündür. Bu tespiti her iki manzum sözlükte verilen kelime kadrolarının zorluk dereceleri, bu kelime kadrolarının ait oldukları his ve hayal dünyası veya dâhil oldukları terminolojiden anlamak mümkündür.

Türk Edebiyatında bugüne kadar 60'ı aşkın manzum sözlüğün kaleme alındığı bilinmektedir. Kürt Edebiyatında ise bu türden 8 eserin varlığı tespit

edilmektedir. Türk Edebiyatındaki Sübha-i Sıbyân ve Kürt Edebiyatındaki ilk sözlük olan Nûbehara Biçûkan, çocuklara Arapçayı öğretmek amacıyla yazılmış manzum sözlüklerdir. Öte yandan Türkçe ile yazılmış Sübha-i Sıbyân ve Kürtçe ile yazılmış Nûbehara Biçûkan'ın ikisi de 17. yüzyılda Osmanlı sahası içerisinde üretilmiş edebî eserlerdir. Bu noktadan bakıldığında Osmanlı coğrafyasında, Nûbehar gibi Türkçe dışında bir dille üretilmiş edebî eserlerin de “Osmanlı Edebiyatı” kavramının içerisinde değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyürek, Ahmet Remzi; **Tuhfe-i Remzi**, (hzl. Ahmet Kartal), Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Aykaç, Seyfettin; **Mela Mehmûdê Tîrûwayî û Ferhenga Wî ya Menzûm (Metn û Lêkolîn)**, Zaqnîngeha Bîngolê Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Mastirê ya Neçapkirî, Bîngol 2016.
- Aytaç, Gürsel; **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, Say Yayınları, İstanbul 2003.
- Bayram, Yavuz; “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S:16, Güz 2004, s. 69-93.
- Ebdula, Helîma Xûrşîd; **Berawirdeyeka Kêşenasî di Navbera Erûza Kurdî û Farisî**, Hewlêr 2010.
- Ehmedê Xanî; **Nûbehara Biçûkan**, Petersburg Bilimler Akademisi, Alexander Jaba Koleksiyonu, No: 21.
- Gümüş, Zehra; “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri”, **Turkish Studies**, S: 2/4, 2007, s. 423-431.
- İşıkdoğan, Davut; “Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim: Mardin Örneği”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 53:2, 2012, s. 43-83.
- İmamoğlu, Ahmet Hilmi; **Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidî'nin Sözlüğü**, Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993.
- İsen, Mustafa; “Ötelere Bir Ses “Divan Edebiyatına Bakışlar”, **Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 64-75.
- Jahany, Perwîz; **Ferhenga Nûbehar**, Weşanên Ferheng û Edeba Kurdî, Ormiye 1367, r. 18. vgz. Emîn Abdulqadir, Hozan û Şanogeriya Zarokan di Edebî Kurdî da, Çapxana Hecî Haşim, Hewlêr 2006.
- Kılıç, Atabey; **Mustafa Bin ‘Osmân Keskin, Manzume-i Keskin**, Laçın Yayınları, Kayseri 2001.
- Kılıç, Atabey; “Manzum Sözlüklerimizden “Manzume-i Keskin”, **Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar**, Laçın Yayınları, Kayseri 2001, s. 13-22.
- Kılıç, Atabey; “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sübyân”, **Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 20, 2006, s. 65-77.

- Kılıç, Atabey; “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyân-1 (İnceleme)”, **Turkish Studies**, S: 2, 2006, s. 81-100.
- Kılıç, Atabey; “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyân-2 (Metin)”, **Turkish Studies**, 2007, S: 2/1, s. 29-71.
- Kocakaplan, İsa; **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- Kur’an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Minorsky, Vlademir; “Kürtler”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997.
- Muhtar, Cemal; **İki Kur’an Sözlüğü Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- Pertev, Ramazan; **Ferhenga Kerbelayî**, Weşanên Nûbihar, İstanbul 2012.
- Pertev, Ramazan; **Mîrsadu’l-Etfal (Şahrahê Kûdekan) Ferhenga Menzum a Kurdî-Farisî (Vekolîn-Text)**, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enst. Zimanên Zindî yên li Tirkiyeyê, Teza Mastirê ya Neçapkirî, Mêrdîn 2012.
- Pertev, Ramazan; **Kürt Çocuk Edebiyatı Ders Notları**, Mardin Artuklu Üniversitesi TYDE Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Mardin 2016.
- Sühba-i Sıbyân**, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi El Yazmaları No: 4026.
- Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- Öz, Yusuf; **Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.
- Uzun, Tacettin; “Arapça-Türkçe Sözlüklerin Öncüsü Sayılan Subha-i Sıbyan”, **Nüsha Dergisi**, Yıl: II, S: 6, Yaz 2002, s. 95-100.
- Yıldırım Kadri; **Nûbehara Biçûkan**, Avesta Yayınları, İstanbul 2008.
- Yurtseven, Necmettin; **Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sünbülzâde Vehbî’nin Nuhbe’si**, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.